

пуч889/4 K 6561

ПЛУТ

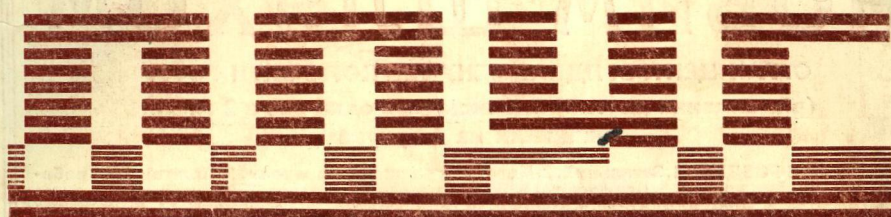
4
КВІТЕЛЬ

1928

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ ЧИТАЙТЕ

ЛІТЕРАТУРНО - ХУДОЖНІЙ
ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ
МІСЯЧНИК

ОРГАН СПІЛКИ СЕЛЯНСЬКИХ
ПИСЬМЕННИКІВ „ПЛУГ“
(виходить замість „Плужанина“)

ЗА РЕДАКЦІЄЮ: А. ГОЛОВКА,
В. МИСИКА, А. ПАНОВА,
С. ПИЛИПЕНКА, Т. СТЕПОВОГО.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ:

На 1 рік . . . 4 крб. 50 коп.
„ 6 міс. . . . 2 крб. 30 коп.
„ 3 міс. . . . 1 крб. 35 коп.
„ 1 міс. . . . — крб. 45 коп.

Окреме число в роздрібному продажі — 50 к.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ ДЛЯ
ЛИСТУВАННЯ В СПРАВАХ
РУКОПИСІВ ТО-ЩО:
м. Харків, вул. К. Лібкнехта, 31

Додатки до журналу „ПЛУГ“
(за окрему плату):

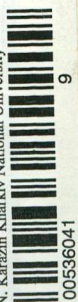
- 1) 12 книжок (по одній книжці на місяць) з серії видавництва „Плужанин“ „Весела книжка“ — 1 крб. (замість 1 крб. 80 коп. за номіналом).
- 2) Альманах „ПЛУГ“, частина 4, що вийде в 1928 р., розміром 15 друк. аркушів — 1 крб. 50 коп. (замість 2 крб. 50 коп. за номіналом).

Ці пільгові умови на додатки встановлюється лише для річних передплатників.

Журнал на рік з усіма додатками коштує 7 крб. Річні передплатники на журнал та всі додатки одержують розстрочку у внесенні передплати: підчас заовлення вносять 4 крб. і до 1 травня решту — 3 крб.

ПЕРЕДПЛАТУ ПРИЙМАЮТЬ:

Головна к-ра Періодсектору ДВУ
(м. Харків, Сергіївська площа, Московські ряди, № 11), уповноважені
Періодсектору скрізь по Україні. Поштово-телеграфні контори та листоноші.

Зміст № 4

	Стор.
Д. Косарик. Балада — поезія	3
Ф. Малицький. Море — поезія	4
С. Божко. Сполохи — роман (продовження)	5
Ю. Жилко. Ой, на горі та женці жнуть — поезія	24
В. Чапля. Страйк — оповідання	25
В. Мисик. Спізналась — поезія	33
Шолом - Алейхем. Порада — оповідання	34
Юр. Будяк. Вниз по Дніпру — нарис	41
В. Бойко. І. Нечуй - Левицький	54
О. Білецький. Автор „Гулівера“ Джонатан Свіфт	58
Л. Миловидов. Похорон М. Коцюбинського та його могила	67
О. Г. Генрік Ібсен	70
Бібліографія : К. З. Ідеали сучасної галицької молоді. Ю. Савченко. В. Гжицький. Муца. М. Д. „Наше слово“ №№ 1. 2. 3. Гр. Михайлець. Рання українська драма	72
Хроніка : У Плузі. Яку оцінку дали робітники „Бур'яну“ А. Головка, Башкирська література	77
Наше листування	80

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ — СЕКТОР ПЕРІОДВИДАНЬ

Всі індивідуальні передплатники на 1928 рік, що внесуть повністю передплатну ціну на будь-який журнал Періодсектору ДВУ, одержують в крамницях Держвидаву, на всі видання ДВУ (за винятком підручників) знижку :

- 1) Річні передплатники, при покупці видань на суму до 50 крб. — 20%
- 2) Піврічні передплатники, при покупці видань на суму до 25 крб. — 10%

Треба пред'являти крамниці спеціальний талон „Річний або піврічний передплатник“, на підставі якого передплатники одержують знижку.

Ці талони будуть розіслані з першою книжкою журналу, згідно терміну передплати.

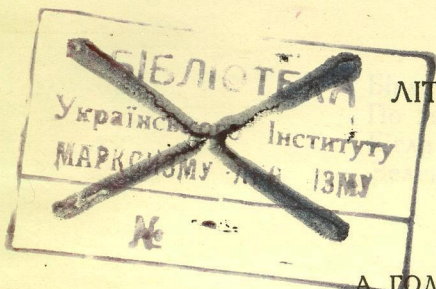
ПЕРЕДПЛАТУ ПРИЙМАЮТЬ: Періодсектор ДВУ — м. Харків, Сергієвська пл., Московські ряди, № 11, Уповноважені Періодсектору скрізь по Україні, поштово - телеграфні контори та листоноші.

~~R 6561~~

СПІЛКА СЕЛЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ПЛУГ

1928

ПЛУГ

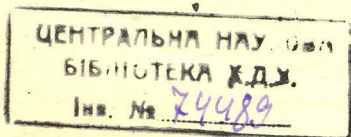

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
МІСЯЧНИК

ЗА РЕДАКЦІЄЮ:

А. ГОЛОВКА, В. МИСИКА, А. ПАНОВА,
С. ПИЛИПЕНКА і Т. СТЕПОВОГО

РІК ЧЕТВЕРТИЙ

1928

КВІТЕНЬ

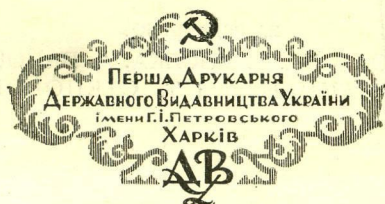
№ 4

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

6859

[89179 (05) „1928“]

Читачу! Просимо прочитавши це
число журналу, повідомити нас про
свої вражіння на адресу: Харків, вул.
К. Лібкнехта, 31, „ПЛУГ“.

БАЛАДА

Дм. Косарик

Бігли коні
По зелених гонах,
Бігли зорі
Зелен степ дзвенів.

Зелена пшениця
Схилилася ниццю
Коням під копита,
Вороним до ніг...

Красувалася пшениця,
Підійшла і косовиця.
Вдарив дядько по росі
Вдарив два —

і похилився:
... У зеленому стеблі
Прикипів аж до землі;
Збитий з коника лежав,
Сині очі зацвіли...

— Що, юначе,
Чи хто ж плаче
Десь далеко за тобою?

...
Закопали,
Поховали
Буденівця під вербою.

* * *

Бігли коні
По зелених гонах;
Один сірий збився
Повідок додолу впав;
Кінь пшеницями блукав,
Без хазяїна нудився.

Ой, тоді й не дощитали,
Як з походу повертали —
Що 'дного нема...
Тільки мати мліла,
Молилась, говіла
Та вночі їй голуб
Стукав до вікна.

* * *

Бігли коні
По зелених гонах
Біглий вітер листя ізривав...
Верба кучерява
Листом укривала
Над дорогою могилу, —
Щоб юнак не встав...

МОРЕ

Федір Малицький

Здрастуй, шумне море, бірюзові гони,
Здрастуй, хвиль бентежних буряний прибій
З літ малих до тебе простягав долоні,
Лиш тепер вклонитись я прийшов тобі.

Як бездонне небо вирові глибини
Широчінь безмежна, як саме життя.
Порину я в море молодим дельфіном,
Розілляюсь промінням в кожній хвилі я.

Буду слухать гули грізні і тривожні,
Як сумне минуле, як туманна путь
Хвилі б'ють о берег і розбить не можуть
Так і я не зможу юні вже вернуть.

Ти ж таке солоне, невгомоне море,
Ніби сльози ревні, ніби людська кров
Ой попило, пило ти чимало горя
Заки я до тебе стомлений прийшов.

Ніби сон неясний... Довго і без тьми
Я лежав камінням на твоєму дні
Ти ж мене на берег винесло валами
І тепер так легко дихати мені,
І такий я щасний і всьому я радий

Бо ж живу на ново і плещу пісні.
І цвіте майбутнє квітом олеандри
Помаранчем спіють червінкові дні.
Здрастуй, шумне море, бірюзові гони,

Здрастуй, хвиль бентежних буряний прибій.
З літ малих до тебе простягав долоні
Лиш тепер вклонитись я прийшов тобі,

„СПОЛОХИ“

(Друга частина роману „В степах“)

С. Божко

(Продовження)

„РУСЬКА БЕЛЬГІЯ“

Найманівська копальня в найдальшому кутку західного Донбасу. Вона, як вежа, стоїть на межі між голим Катеринославським та вкритим шахтами з капрами, димарями та естакадами степом Донеччини. Влітку навколо вежі-капра буває робота хліборобська. Теж восени й весною. Великим шляхом тягнуться хури з хлібом та вугіллям до вокзалу і звідти з лісом для шахти. Степ навколо, як рій гуде: гейкають і свистять панські та рогачівські погоничі, лунко дзвенять набитим шляхом нові брички хурщиків і цілий день торохтять порожні гарби. А влітку навіть пізнього вечора риплять повними снопами навантажені. Гейкають на волів нато-млені погоничі, а з гарби снується довга, як степовий шлях, пісня. Вона без слів і снується в напівсонній степовій темряві, плутається в спицях дзвінких коліс із скрипом перевантажених драбин гарби.

— Ге-е-е-ей во-о-о-оли
Воли ка-ро-с-і-і-рі
та й до шин-ка-ро-о-чки
До Ма-ру-сі-і-і. Ге-е-ей!..

Тягнеться пісня зі степу до економії. А заколисаний нею шлях засипає ненадовго. Ще до зорі по ньому знову дзвін хур і торохтіння гарб.

Це — влітку. А пізньої осені та зимою не те. Довгий шлях — одна круто замішана чорноземна липка маса. Їхати тяжко. На колеса набирається і вернеться такими купами, що здається весь степ на колеса намотується. Коні тяжко сопуть, поволі ступаючи. А вокзал восени та зимою ніби пересувається од найманівської копальні. Тоді здається до нього не двадцять, а верстов сорок буде. Так восени та зимою степовою, непостійною. Іноді вона гонить сухим морозним північно-східним вітром і курить завірюхою, а через день-два повернеться південно-східний, потягне вогкістю від Озовського моря, поїсть сніг і за колесами знову тягнеться та сама чорноземна маса. А вітер, їдкий, південно-східний вітер, б'є голками вогкої мряки й пронизує подорожнього наскрізь. Дошу немає, а одяга робиться мокра, хоч викрути. Вітер своїми гострими голками навіть худобу спиняє.

Великі коні Густава Едуардовича чим-далі частіше зупиняються. Їжиться спереду візник і закутується в плащ сам Найман. Уже сутеніє, а до вокзала ще далеко. То нічого, що крик паротяга ріже з вітром Найманові вуха: на розлогих степах у вогкій атмосфері та ще за вітром його доносить верстов за двадцять...

Сіро — похмуро на дворі, похмуро й на душі в Густава Наймана, молодого гірнопромисловця. Холодний вітер пронизує сухорляву істоту в плащі, а у витті телефонного дроту вуха Густава ловить загрози степової стихії, всього оточення, що склалося навколо його та його копальні. Тут і злість зубра-землевласника, що його феодальні підвалини руйнує вільне наймання робочої сили, тут і злидні павперизованих селян далекої півночі, зобутих в личаки, обдертих й брудних, тут і хижий смішок нового степового буржуа, голови тресту хурщиків — Свиненка.

Похмуре Найманове чоло з вогкими від мжички бровами окутується сірими, як сьогоднішнє небо і тяжкими, як свинець, думками.

Як його, молодого технолога, соціал-демократа, втягло колесо капіталістичного господарства, він сам не стямився. Після гарячих балачок та палких промов, після юнацької романтики та дитячої конспірації злидні штовхнули його на прозу агента товариства механічних ливарних заводів „Ейлер і Пастор“. Молода Бельгія марила експанзією свого капіталу на степову країну і ця експанзія була така сильна, що Юзівку з її околицями так і прозвали „Руська Бельгія“. Що-дня Густав Найман читає поточну промислову пресу, що-дня біржа голосами високих дивідендів галасувала про життя цієї „нової Бельгії“. Що-день, то дужче життя коло біржі з її ажіотажем, з божевільним танком облігацій, акцій, дивідендів та процентів витверезувало молодого Густава від соціалістичного чаду. Біржеві операції своїм морем досвіду спекуляції й крутіства заливали всі знання технології.

А „Руська Бельгія“ та власна копальня — укохана мрія Густава Едуардовича, маревом висіла над ним. Молодий агент заводів „Ейлер і Пастор“ шукав манівців у цю казкову країну, що доїться високими прибутками, що наганяє ціни акціям на біржах Парижу, Брюсселю, Берліну та Лондону.

На біжучому рахунку Німецького Національного банку відкладалося Густавові ощадження, банкові магнати авансувались вишуканими, влеливими фразами, а молодий Густав шукав манівця — і манівець знайшовся.

Небіжчик — старий граф Шаботинський — ватажок старих російських вельмож і велика рука провінціального дворянства. На його похорони до Баден-Бадену прибули з Росії із курортів Німеччини, Швейцарії, Австрії та Італії. На всіх підчас похорон була брехлива жалоба і не менш брехливий смуток в очах. Найман попав цілком випадково. І що йому до Шаботинського? І чом йому сумувати? Ішов, похиливши чоло, Густав Найман за труною старого російського дворянина, лаяв молодого графа, що завів його по дорозі з Берліну, і байдуже дивився на носки своїх черевиків, а поруч по брукові рухалась швидче-дрібніше ще пара носків. Не носків, а носочків. І вони ледве виглядали з-під довгої сукні. Очі мимоволі піднялися вгору, погляд мимоволі окинув перетягнуту вузьку талію. Далі не дивився: не можна серед лицемірно похилених зачісок і лисин підносити голову, хоч би це було й цікаво.

А за жалібним обідом вона сиділа проти нього. І Найман бачив, як підчас лицемірних промсів, де перераховували високогуманні риси та заслуги перед вітчизною кріпосника Шаботинського, тремтіли її довгі, рясні вії і щось смикало куточки рота з опушеною верхньою губонькою східньої красуні.

Після обіду, не стримуючи ханжества, багатько гостей прощались, мотивуючи раптовий від'їзд нагальними справами, хворобами родичів, то-що.

Віра Павловна (так її звали) після обіду спитала:

— А ви куди поспішаєте? Погуляйте ще.

Найман відповів, що його чекають невідкладні біржові справи фірми „Ейлер і Пастор“.

— А ви ж, я чула, технолог? — здивувалась Віра Павловна. — При чому ж тут біржові операції?

— Мало хто чого не каже. Ось ви, приміром, я чув, — донька бідної грузинки, а сами чомусь живете в Італії... І маєте якимсь дивом маєток у Катеринославщині.

— Сядьмо тут, — показала Віра Павловна на бокову алею.

Заходило сонце, і вузьке його пасмо лягало якраз на оцьому куші. Очі Віри Павловни ще дужче блищали, вбираючи розсипане по кушеві проміння.

— Ви говорите, як соціаліст,— продовжувала вона — і взагалі ваша демократична манера в поведінці... — Вона поворушила маленьким носочком пісок на алеї. Потім, повернувшись до Густава Едуардовича, почала: — А, знаєте, я люблю соціалістів. За темперамент. Я багато чула гарних промов німців, французів та емігрантів-росіян — і всі такі запальні. Але, на жаль, вони фразери й утопісти... Ви не вірите, бо ви самі соціаліст. Я найдужче не люблю соціалістів Заходу. Приміром — ви. Ну який ви соціаліст, коли замість руйнувати капіталістичну систему, ви її зміцнюєте.

— Вибачте, але звідки вам відомо, що я — соціаліст? Я просто собі людина, обиватель.

— А от і не обиватель. Бо справжній обиватель про себе цього не скаже. А у вас соціалістичні переконання помітно навіть по рухах і у погляді це світиться.

— Я на вас іще так мало дивився,— спробував звести Найман балачку на інше.

— Е, ні. Ви не перебивайте! Дайте вже говорити мені. Приміром, як би ви не були соціалістом, чому б вам дивуватись із того, що я тут, а маєток на Катеринославщині? Або,— кому яке діло, хто моя мати? Адже мій батько — намісник Кавказу. А земля не материна, а батькова.

Найман здивовано дивився: — До чого, мовляв, уся ця сповідь?

— ...Але я теж соціалістка,— продовжувала Віра Павловна,— і здійсненіму соціалізм на практиці. Шкода, що я не мужчина і не була в своєму маєтку. Я навіть знайомих там не маю. Але коли б я знайшла тверду людину, я послала б на свою землю за управителя. Я б довела отим руським степовим зубрам і всім слав'янофілам і „западникам“ руський соціалізм. Там же край, пане Наймане! Там якась вугляна Мексіка!

— „Руська Бельгія“, — перебив Найман.

— Ну й дорога,— кречке на передку візник.— Коні, пане, не йдуть — хай відпочинуть!

Візник устає і старано пужалном одкидає з коліс багнюку.

Оце тобі й Мексіка і Руська Бельгія,— киває головою Густав Едуардович, поглядаючи на колеса фаєтону і назад на їхній слід по шляху. А не так давно з яким захопленням і радіщами та рожевими надіями летів він сюди, коли сповістив його брат про продаж цілини графа Шаботинського. Їхав оцим самим шляхом теплої осені. А він, шлях, набитий, як камінь. Чітко одбивала пара Генріхових гнідих у темних яблуках, і широкий степ ніби сам котився й падав під ноги хороброму підприємцеві. Очі сягали далекого небосхилу, а в голові скакали проценти... Німеччина дає від щорічного добутку вугілля чистого, перемитого вугілля 97%, а Росія ледві до 20% сягає. Який жах! Яке дикунство!..

Очі бігали по степу, але він не перекраяний річкою і не блищав озерами. Сухий, як камінь... А де ж вода?..

Видача вугілля на поверхню в Росії квола. Вентиляція, світло й цямрювання нікчемне... Ага! Ну, це ще нічого. Але де ж ліс? А навколо степ, без єдиного деревця.

— Ну, нічого,— вирішив тоді Густав.— Поборемось...

— Який я наївний,— каже собі Густав Едуардович.— Я ж не знав, що, крім дикої степової стихії, доведеться боротись із дикунами-поміщиками, дикунською поміщицькою державою.

Як сон, промайнули перші дні захоплення й рожевих мрій. Перші два роки існування копальні Найманової пройшли під знаком кризи не лише у вугляній, а й у металургійній промисловості на півдні Росії. Металозаводи скоротили споживання вугілля, залізниці — перевіз. Воно

росло купами біля естакадів і горіло. А в Наймана пішли катастрофи. Замість сортового вугілля, в нього такий самий, як і в дрібних вуглепромисловців Донбасу. Про електропередачу та видачу вугілля з копальні немає й згадки. Перевозять кіньми, як і всюди. А замість бетонного цямрювання — ліс, та й лісу дістати нелегко в цих пампасах. А доставка на залізницю? Хурщики недорогі. Але ціна мінлива. Зимом одна, літом інша. А такої погоди, як сьогодні, зовсім ніде не дістати. Правда, останнього року з хурщиками укладено угоду. Але що то за хурщики! Рогачівські глитаї, що, як чиряки, вирости навколо копальні, розводячи по десятеро-п'ятнадцятеро коней та заробляючи на доставці вугілля. І всі вони — і глитаї, хижі дрібні буржуа з Рогачівки, і сусід самодур — пан Карачун, і навіть рідний брат Генріх Едуардович озброїлися проти Густава. Та й правда, яке діло Генріхові до того, що неустаткована як слід копальня Густава Едуардовича. Він — аграрій і виконує волю свого патрона, молодого графа Шаботинського.

І зачароване коло разом з великим земським оподаткуванням щодня і що-місяця обгортає в щось холодне й неприємне, як оця зимова мжичка, Густава Едуардовича Наймана.

— Оце тобі й Руська Бельгія!

Містечко Геренаш росло, як печериця після дощу. Ще й діди пам'ятають, як на тому місці, де воно розташоване, біла тирса вилискувала на сонці і вівці паслися. А тепер — це вже місто. Та як же буйно воно росло. Навколо проривали вугляні копальні, і банкрутувало старе панство з дикими полями. Пани або божеволіли, або (які ще змалечку були дурні) просто вмирали. А на їхнє місце приходив концентрований, інтернаціоналізований, без лиця і родового герба акційний капітал. І лише раз на рік десь у залах Парижу, Брюсселю, Шальєру чи Укю на докладах директорів копалень акційних товариств, як на кінофільмі, миготіли прізвища, одноманітні й сухі, всіх тих закордонних Барб'є, Бургуєнів, Камб'є, Косерів, Еврарів, Ловіків, Орців, Морелів то-що.

А по степах, по хліборобських нивах, їздили нові господарі, — культурні хлібороби. Ті й інші що-рік дужче завантажували колись степову станцію хлібними зсипищами та вугільними дворищами. Курів степ копальнями, сходились і з'їздилися юрби безробітної людности, а пунктом їхнього розподілу була станція Геренаш. І коли маси робочої людности розпоршились по копальнях, коли вони увірвалися в підземні товщі степу, тоді тут і там погнало могили сіро-червоної породи та чорно-синього вугілля. Станція стала місцем розподілу і робочої сили, і вугілля, і хліба. Майдан навколо обсіли крамниці. Крамниці й будинки ремісників та містечкового купецтва. Закуріли димарі двох величезних парових млинів, а зібране з околиць сел та економій зерно перемелювалось на борошно й ішло на копальні та дальші заводи Донбасу. Туди ж такі що-неділі йшло шитво й узуття, закуплене робочою людністю на великому базарі містечка Геренаш. І, як зріст гірничих підприємств та економій мірявся накладними станції Геренаш, так і базар міряв добробут масового споживача своїми товарами.

Ще років сорок тому містечко зарілося різним чужостороннім людом. Містечком звуть його через традицію. А насправді — Геренаш — місто. Містечко — гніздо обивателів, з їхньою рутинною й консерватизмом. У звичайному містечку кожен мешканець міг перерахувати на пальці батьків, дідів і прадідів свого сусіда. Все давнє, непорушне і тихе, як болото.

У Геренаші зовсім не те. Сюди пливла людність із різних кінців Росії й навіть закордону. Ніхто нікого не знав. Усі один одному чужі.

Спочатку і не люди, а їхні гроші пливли до Геренашу. Прибували вони в особі підрядчика, купували план, будували оселі. А вже потім приїздили господарі: дрібні крамарі, ремісники - кустарі, закупники хліба, агенти далеких комерційних фірм, з філіями - конторами.

Так було перших два десятки років, доки злива стихла і всі потреби околишньої людности задовольнялися в міру їхньої грошовитости.

Тоді почала творитися містечкова громадськість. Творилася, як і вся суспільність степової промислової України, перекраєна суперечностями станового поділу. До цього нікому невідомі пройдисвіти - купці тепер згуртувалися в своє коло, що відрізнялося від ремісників - кустарів. Інший світ уявляла чиновницько - бюрократична верхівка залізничної адміністрації та службовці найближчих копалень, що чим - далі більше спромагалися будувати власні будиночки у Геренаші.

Потяглися до Геренашу й багатії - хлібороби,кладаючи в будівлі чималі грошики. Хоч самі старі й доживали віків по хуторах, та про дітей дбали. Через кільканадцять років у Геренаші збудовано прогімназійну й реальну школу. Отож і тягнуться молоді паростки степових багатіїв, пристосовуючись до нових обставин. Тільки діди тепер розповідають, як орали дерев'яними плугами та ралами, жали серпами (хоч і наймані були жінці), віяли на токах, по могилах навпроти вітру лопатами. Понагортають бувало ворохи, як гори, а тоді лопатами на горбочку підкидають а вітер одвіває.

Та це вже сива давнина. Крикнули вздовж степів паротяги, розвозячи по економіях парові молотарки. Загули вони від зорі до зорі, не вгаваючи, і тепер чути далеко - далеко, як за горами та крутими балками ревом реве ненажерливий звір, ковтаючи сніп за снопом, а проковтнувши невгамовно стогне густим басом:

— У-у-о-о! А-а-а-ай! Да-вай!

Заворухилися тоді степовики - багатії, биті не однієї осені на зсипищах коло геренашівського вокзалу чистосортним зерном великих економій. І потяглися тоді багатіївські сини та онуки до шкіл уму - розуму набиратись. І що далі зростало містечко Геренаш, то більше нових і нових господарів з'являлося на його містечковому обрії. Окремі особи, купки чи цілі кола в гонитві за грішми приїздили, осідали й вели глуху, часом зовні непомітну, боротьбу за краще життя, за гроші, за громадське становище в містечку Геренаш.

Коли їхати ясної погоди до містечка, то його помітно дуже здає, а надто, як їхати з заходу, катеринославськими рівнинами. Ще ген - ген з далечини видко хмарки чорного й білого диму. Білий швидко підлітає й тане, а чорний курить із височезних димарів парових млинів, здіймається вгору і маревом - килимом летить над містечком. Закучерявиться темно - сивим руном на фоні небесної блакиті і так собі спокійно й висить. Вабить незнайомого подорожнього і тому здається (містечка ще не видко), що до Геренашу недалеко.

Такого непривітного сірого дня, як сьогодні, Густав Едуардович не бачив ні диму, ні високих млинових будівель. Лише несподіваний крик паротяга перервав його нудотне чекання.

— Геренаш? — радісно й ніби з острахом запитав Найман.

Радісно, бо за чотири години подорожі змерз знудився і жадав теплого затишку; з острахом, бо за марудними спогадами про минуле не зважив, як слід, практичних заходів на сьогодні і не накреслив планів на майбутнє. Оце ж і їде він, щоб здати все піклування про добробут своєї копальні відомому на всю округу присяжному повіреному Юрію Петровичу Шеїну.

Шеїн — божок Геренашу і його околиць. Ні однієї дорученої йому справи не програвав. Де - хто натякав про якісь звязки, що ніби то має

Юрій Петрович у колах повіту чи навіть губернії. Другі — ці успіхи вважали наслідком блискучого ораторського хисту, а жіноча половина геренахівської суспільності покладала все на зовнішні риси вродливого тридцятип'ятилітнього Юрія Петровича. Справді бо, хіба ж хоч одна з них не милувалася стрункою, елегантно-одягненою постаттю, пишними, чорними вусами й глибокими синіми очима? А яке щастя розмовляти й слухати чулу інтонацію його голосу!

На ганку власного будинку Юрій Петрович сам зустрів Наймана. А будинок Юрія Петровича так само незвичайний. Сховався в садку серед подвіря, одноповерховий, але на високому фундаменті сірого каменю. Подвір'я огорожено високим парканом, із колючим дротом поверх. І хоч який ласкавий присяжний повірений, але небагато геренахівців знали, що твориться за високим парканом Юрія Петровича.

Найман був рідкий гість Геренашу, а в Шеїна зовсім не був. Дорогі килими, м'які меблі в кабінеті та в вітальні, смачний обід і дорогий сервіз немало здивували Густава Едуардовича. Син убогого батька, молодий промисловець, і тепер у степах серед робітничої шахтарської маси був пуританцем. Немало здивувало Наймана й те, що вся хатня прислуга були чоловіки. Офіціант, як у ресторані, холодно подавав і приймав, ніби по давно виробленому розкладу, їжу й напитки, і все це так делікатно й мовчки, без зайвого руху, посмішки.

В кабінеті Найман не витерпів: — А скажіть, Юрію Петровичу, чому то ваша мила господа не має під своїм дахом представниці прекрасного полу?

— Просто кажучи — чому я нежонатий?

— Ні, трохи не так. Я сам нежонатий, але мати господа і не мати в ній жінки...

— Ви мені вибачте, але... може б ми про це тимчасом не говорили.

— Вибачте, Юрію Петровичу... — зніжковів Густав. — Знаєте: з дороги, і ваше вино... Тоді давайте по-діловому. — І Найман почав викладати все, що скоїлось за останній рік у них із Генріхом. Трохи сп'янілі очі його горіли й мінилися то нещадним огнем до землевласника - графа, то теплим жалем за надмірно витраченими грішми. Говорив про свої проекти й думки, про намір творити промислову революцію в степах, удосконалювати вугляну промисловість і таке інше. А коли дійшов до „промислового секрету“, спинився. Але спинився так невміло, що повірений незадоволено підганяв:

— Ну, ну продовжуйте.

А в очах у Юрія Петровича гостра цікавість до найманових болів.

— Усе. — Спокійно закінчив цей. — Я приїхав до вас, щоб доручити вам судову справу з братом і попрохати у вас, як у юристи, поради. Є ж щось у російських законах, що хоч трохи обмежує сваволю наших ленд-лордів, чи немає? Невже мужі російської держави не розуміють, що такий спосіб господарювати нічого, крім руйнації гірної промисловости й заморожування ініціативи, не дає?

Густав змовк і одкинувшись у м'якому фотелю, звів очі на овальну мініатюрну фотографію, що висіла над Шеїним.

А цей сидів суворий. Нахиливши трохи голову, він міцно, довгими, як у музиканта пальцями, обхопив коліна і дивився кудись у куток кабінету.

Шеїн радий. Він тепер побачив справжнього одного з тих, що налітають і розкрадають його велику вітчизну. І хто знає, може в Шеїна дух по-європейському освіченого інтелігента й ліберала боровся з тінями його предків, старих московських бояр, а потім збанкротованих дворян — стовпів російського царату. Може його руський патріотизм

виривався на поверхню, щоб крикнути цьому німецькому культуртрегеру одкоша. А може, розуміючи закон світової концентрації та інтернаціоналізації капіталу, він карав себе, що даремно несе свою молодість на службу недозрілому руському суспільству.

А може Юрій Петрович обмірковує свою чорну роботу, плануючи як-найтонше виконувати свою справжню місію в цій „Руській Бельгії“. Але про це ще рано, місія таємна. А тимчасом Юрія Петровича Шеїна всі знають як ліберала, як проводаря місцевої ліберальної суспільності. Це ж до нього звертаються в усіх випадках утисків і гніту російської сатрапії. Це ж про нього йде слава в усіх колах і містечка Геренашу і гірнопромислових кол, по вбогих хатах і багатих економіях. Це ж до нього й сьогодні прийшов шукати порятунку й цей колишній німецький есдек і молодий промисловець півдня Росії Густав Едуардович. А що есдек, про це Юрій Петрович довідався ще до того, як Найманова нога ступила на терен містечка Геренаш.

Та цього ні Густав Едуардович, ні хто інший у Геренаші не знає і не знатиме. А зараз Шеїн мусить бути такий, який він здається для багатьох, і поміж двох братів він стане за слабшого.

— Ви питаєте про гірне законодавство в Росії? Друже мій! Вам, німцєві, тяжко зрозуміти трагедію руської душі. Нас охоплює сором, коли доводиться стикатися з людьми такої культурної нації, як німецька.

Найман зосереджено стежив за повіреним, а оксамитові очі Шеїна набирали колючого холоду. Видно було, що зміст промови не зовсім пасував до справжнього почуття. Цього якраз повірений боявся і, щоб переконати Наймана в щирості, зменшив патосу в голосі, а наліг на зміст промови. Дивлячись трохи вбік, він стиха говорив:

— Ви думаєте, що ми, поступова руська інтелігенція, не знаємо про ту одвічну боротьбу, що точиться між вугляними промисловцями й нашими землевласниками-дворянами за надра землі? — Знаємо добре. В цій справі передо мною повстає образ великого царя Петра І. Він єдиний кинув розумне слово у виданому наказі Берг-колегії: „Благословеніє Божіє не должно оставаться втунѣ под землею“. Цей європеєць в Азії перший дозволив усім, хто винайде вугляні чи рудні поклади, вільно їх розробляти. І це цілком правильно. Так, принаймні, стоїть справа в усіх культурних державах.

— Але-ж у нього ерудиція! — думав Найман, дивлячись на Шеїна. А Шеїн говорив далі і ще дужче дивував Наймана.

О, Шеїн знає, куди його посилали з Петербургу вісім тому років. Він знає, які вузли скарг доведеться розв'язувати йому на півдні Росії. Він розповів Найманові всю проблему „гірничої свободи“. Шеїн знає й про те, що першою європейською державою, яка ще 1810 року в статті 552 Кодексу Загальних Цивільних Законів упорядкувала цю тяжбу — була Франція, — що суть цього закону в зменшенні поміщицьких прав на земельні надра, у відокремленні прав на надра від права на землю. Шеїн ще дужче дивує Густава: він навіть йому, німцєві, розповідає про німецький закон 1865 року, що після нього всі надра землі належать державі і всяк, хто бажає й має змогу розробляти, може й не питати згоди землевласника. Ще більша воля в Америці. І все це знає присяжний повірений — Юрій Петрович Шеїн...

— Пробачте, — перебив Найман невпинну зливу Шеїнової компетенції. — Але хіба ж таки в Росії немає аніякісного обмеження землевласницької сваволі над земельними надрами?

— А так, що й нема, — напівіронічно розвів руками Шеїн. — Єдиним документом була петровська „Берг-привилегія“, видана 10 грудня 1719 року.

Та цей закон був лише 60 років. А вже маніфест Катерини II, що вона дала дворянству 28 червня 1782 року, надає права власності не лише на земну поверхню, але й на земельні надра. І до сьогоднішнього дня в нас керуються тими законами.

— Виходить, справа зовсім безнадійна? — спитав після всього Густав. — Та невже ж я тому, що десь за кордоном є пан Шаботинський, примушений буду припинити копальню? Самі ж подумайте: позиваюсь із рідним братом. Це можливо лише в дикунській Росії.

— Кажете: безнадійна? Е, ні — стрівайте! — З тими словами Шеїн схопився й кинувся до своєї теки — Є перспективи, пане Наймане, — промовив він, не відриваючись від теки. — З вашого стану є вихід.

Із цими словами Шеїн підійшов до мапи Н-ського повіту, що висіла над головою в Густава. Густав підвівся й собі.

— Умгуу — говорив поволі Шеїн, водячи олівцем по мапі. — Виходить ваша копальня стоїть у південно-східньому куті володінь Шаботинського. — Так-так. Зі сходу у вас земля рогацівців — так-же?

— Так, — стиха відповідає Найман, не відводячи очей від Шеїного олівця.

— З двох боків — заходу й півночі — земля Шаботинського. А хто це в вас із півдня?

— Земля пана Карачуна.

— Годі. Все ясно. — І Шеїн сів у крісло.

Густав дивився, як зацікавлений учень на вчителя.

— Тепер ваша справа обернулася так, що доведеться нам обом попрацювати. Треба обкрутити трьох осіб, а одному це не так легко, — говорить повірений.

— Кого ж саме?

— Вашого брата беру я на себе. Тут доведеться їхати до Катеринославу в Гірниче Управління Півдня Росії, одночасно подавши скаргу до Ради З'їзду Гірничих Промисловців. А на те пішло, то доведеться і в Петербург і в бюро уповноважених звернутися у Харків. Вам належить у формі дружньої бесіди довідатися в інженера Дібера про напрям і місце синкліналі¹⁾ ваших вугільних шарів. У вас спад шару йде на південь — адже ж так?

— Ви справді гірничий інженер, — дивується Густав Едуардович. — Але при чому тут синкліналя?

— Я пам'ятаю, років сім тому інженер Діберс хотів у Карачуна купити ділянку землі і десь копав шурф. Та Карачун йому не продавав, а поміж гірнопромисловцями ходили чутки, що синкліналя найміцнішої верстви проходить Осауловою балкою. Коли так, то вам буде вигідно обкрутити справжню господиню Карачунової землі і, якщо справа з братом не вигорить, просто перенести все устаткування на землю Віри Павловни.

— Віри Павловни? — і Найман насторожився. — Це ім'я мені щось знайоме. А при чому тут Віра Павловна?

— Ага! Це ви ще не знаєте? Тут панові Карачунові маленький сюрприз. Ота земля, що він до цього часу посідав, насправді не його земля, а оцієї ж Віри Павловни Татіоні.

— ... Та-ті-о-ні? — тер чоло Густав Едуардович. — Ах, та який же я недогадливий. Я ж із нею вже знайомий. — І Найман розповів Шейнові про похорони графа Шаботинського.

— Прекрасно! Прекрасно! — потер руки Юрій Петрович. — Ні, нам таки сьогодні щастить. А подивіться - но сюди. — І Шеїн подав Густаву

¹⁾ Синкліналя — місце, де шар чи низка шарів вгинається і творить вибалок в протилежність шаровим горбам — антикліналям. На синкліналях шари переважно товщі.

візитну картку інженера Дібера із запрошенням прибути до нього на вечірку. — Підемо вкупі?.. — От і добре!..

Габріель - Луї Діберс, він таки й „Гаврило Лукич“, — директор копалень анонімного товариства „Західно - Донецьке Вугілля“ і володар багатьох акцій не лише в цім товаристві а і в багатьох інших. Здавна живучи в Росії, він устиг збагнути всі тонкощі азійського державного апарату, увібрав у себе, мов губка, всі звичаї руського бюрократичного суспільства. І коли треба, Габріель - Луї находив спільну мову і з урядником гірничої поліції, і з округовим маркшейдером, і з гірничим інженіром, і навіть із самим начальником Гірничого Управління Півдня Росії. І першим завданням Габріель - Луї поставив звязатись і обрости цією суспільністю. Це — коли він прибув сюди двадцять тому років, як директор анонімного товариства. Хто був справжній господар анонімного товариства „Західно - Донецьке Вугілля“, мало хто знав. Саме правління його перебувало десь за кордоном: хто казав — у Парижі, хто — в Брюсселі, а хто — іще в якомусь містечку чи то біля Парижу, чи біля Брюсселю. За сучасного способу володіння акціями, коли право на володіння частиною степової України ходить по закордонних біржах, як право на володіння паризькою кокоткою, знати самих господарів тяжко. Всіх акціонерів не знає й Луї Діберс. Перші роки, коли він сам їздив із доповідями на з'їзди акціонерів, іще сьак - так пам'ятав, а тепер із доповідями їздить молодий гірничий інженір Еміль де - Ріддер. Туди їде з величезними шпаргалами — технічними планами, комерційними звітами та кошторисами. Усе це за місяць перед зборами акціонерів, що відбуваються що - року лише в першу п'ятницю місяця лютого, старано перевіряє сам Діберс. Тоді молодий Еміль виїздить за кордон, а через тижнів два привозить звідти нове призначення й уповноваження від ради акційного товариства старому Діберсові. Чим - далі це переходило в звичай, але старий директор що - року після кожного приїзду Еміля, після нового свого уповноваження, скликав околишню суспільність і святкував своє призначення буйною вечіркою.

На вечірках можна було бачити всіх. Господинями були дві доньки Діберсові Луїза та Кеті.

Луїза лише вчора повернулася з Катеринославу.

— Після твого свята, тату, — говорить після обіду смаглява Луїза, — я поїду до тітки, — адже ти казав, що там весело можна провести час. А на півдні Франції, мабуть, так гарно. Ти дивись, якого гарного альбома мені прислала тітка.

— Гаразд! Гаразд, доню! — ласкаво погоджується старий Луї і перебирає кучеряве волосся смаглявої Луїзи. Та на думці в старого не те. Що йому південна Франція, коли кращі роки він положив отут під Геренашем. Старий Луї ворухить сивими бровами. А що скаже Еміль? Не дарма ж Діберс покохав і вивчив цього безрідного хлопця. Не дарма ж Еміль рік - у - рік старанно працює над планами, робить підземні виміри, ризикуючи іноді своїм життям. Адже ж Луїза сама плакала й годину була непритомна, коли Еміль де - Ріддер був по той бік обвалу в північному крилі 3-ї копальні.

— Луїзо, ти б щось допомогла мені, — входячи до їдальні, говорить Кеті.

Кеті більш подібна до англійки. Вона добра господиня Діберсового дому і коло її інтересів обмежується хатніми справами, доглядом за кухнею та подвір'ям. „Кеті“ її звуть лише Луїза, Діберс та Еміль. Крім них іноді хтось із гостей до неї так озветься. А всі інші: і покоївка,

і сторожика та сторож, і конюх та двірник на подвір'ї, і конторщики з нижчого поверху — звуть просто Катерина Гаврилівна. А бухгалтер Діберсової контори, що ось уже другий рік старано впадає за директорською донькою, Катерину Гаврилівну зве просто Катя. Та це мало хто чує.

— Гаразд. Я піду — говорить Луїза і кішечкою третється коло старого Діберса. Луїза хоче спитати про щось, та Діберс знає й сам. Він поволі засовує жилаву з рудим волоссям руку в бокову кешеню і розгортає перед Луїзою.

„Все гаразд. Іду“ — Ворушить червоними губами Луїза, перечитуючи телеграму Еміля де-Ріддера з Варшави. — А коли ти одержав? Чому ти мені не показав раніше?

— А тобі не байдуже? Я чекав, доки ти вийдеш до тітки, — говорить старий Луї і жартівливо обіймає доньку.

— Ах, я й забула, мене ж кликала Кеті. — І, зашарівшись, Луїза біжить од батька на кухню.

Габрієль-Луї дивиться на годинника. Рівно дванадцять. А катеринославський кур'єрський прибуває о другій. Габрієль-Луї іде в кабінет і проглядає візитні картки з відповіддю. Тут на столі директора всі, хто користується авторитетом у Геренаші, на кого може опертися Діберс, набуваючи чим-далі більшої пошани всіх кол геренашівського суспільства. Вони мають сьогодні прибути на його свято. Директор сідає в крісло й переглядає.

Ага! Пан Бубліков та пан Дев'ятка з жінками прибудуть. Завтра про Діберсове призначення заговорять у прогімназії й реальній школі. Так, хай говорять. Хай знають усі, що і завтра і через рік директором копалень акційного товариства „Західньо-Донецьке Вугілля“ буде Габрієль-Луї Діберс. „Начальник станції Жезлов“. „Лікар Нежданов“. „Лікар Соколов“. „Викладач руської мови в обох школах — Ізмурдов“... Це все добре. Але хто ж із сусід-гірнопромисловців? Ага! Інженір копалень Блошкевича Лук'янів. О-о! Це зовсім інша річ! Усі попередні нічого не мають до копалень акційного товариства „Західньо-Донецьке Вугілля“. Всі вони, звичайно, будуть пити, їсти, говорити тости, славословити Габрієля-Луї, як мецената й доглядача добробуту в обох школах геренашівських. Та й більш нічого. А інженір Лук'янів — зовсім інша одиниця. Він поінформує про наслідки XXVIII з'їзду гірнопромисловців. Але чом його немає? Його ж запрошено на 12 годин. Ростовський потяг прибуває о дванадцятій.

— Інженір Лук'янів.

— Просіть. — І Діберс швидко схоплюється з крісла. — Заходьте, заходьте, — звертається він до високої постаті Лук'янова. — Я вже боявся, що ви не приїдете, — радо стискує руку. — Я вас так давно бачив! Сідайте, прошу.

Інженір Лук'янів сідає і, як завжди, просить дозволу закурити.

— Прошу, прошу. Шкода, що Еміль забарився. Він обіцав мені привезти добрих сигар. Що ж у вас нового, розповідайте. Бо ми в цім куті мало про що поінформовані.

Лук'янів крізь дим хитро посміхається. — І бреше ж ловко старий лис. — Лук'янів добре знає хитру вдачу Діберсову. Ще в жовтні минулого року, коли на XXVII з'їзді гірнопромисловців півдня Росії порушили справу про поширення пасажирських станцій Сінельниково, Кривий Ріг, Юр'ївка та Алмазна. Діберс пророкував невдачу. Нікому іншому, як Габрієлеві-Луї Діберсу хтось одкриває портфель начальника управління і він наперед знає всі думки Гірничного Департаменту.

— Та що ж, справа безнадійна. Був оце я в Катеринославі, в канцелярії начальника Гірничного Управління. Дали довідку, що поширити

вокзали не можна. Вам певно відомо про роботу комісії Шухтана. Міністерство фінансів там надіслало цілу калькуляцію. Скаржуться, що на 36.632 верстві Південних залізниць що-року витрачається 60 мільйонів карбованців. А проти минулого на майбутній рік додали: на прокладку нових колій 681.000 крб., на розвиток станцій — 790.000 та на поліпшення перевезки — 164.000.

— Так. Так. От і господарюй, — зворушливо хитає голову Діберс. — Податки давай, а вугілля спровадити немає по чому. Ми минулого місяця відмовили в клопотанні про тарифи. А все це через вас.

— От тобі й раз! А при чому тут я?

— Знаємо, знаємо вас, радикалів, — посміхається Діберс. — Але, як я подивлюся, то доведеться й мені на старість стати бомбістом. Це ж глум. Тільки в дикунській Росії за такої депресії у вугляній та металургійній промисловості можуть накладати такі тарифи. А як у вас із червневим законом про нещасні випадки та компенсацію? Робітники не галасують?

— Усе байдуже. Але на мою думку, дарма пани гірнопромисловці плазують перед урядом. Ви ж погляньте, в якому ми безглуздому становищі. Ми нищили робочу силу, допускали пожежі й катастрофи, аж доки уряд, — легко сказати, царський уряд! — оступився за робітництво. Виходить: за наше жито та нас побито, — розводив руками Лук'янів.

— Годі, годі, Вікторе Константиновичу. Мене своїми радикальними аргументами не переконаєте. Добре за кордоном. Там опертися на робітництво можна. Було б наше робітництво таке, як за кордоном — зовсім інша справа. А тут — і Габріель Діберс махнув рукою:

— Але ж і пожежами та обвалами робітників не перевиховаете.

— Ах, які ви діти! Ну, гаразд. Припустімо: ми оперлися на російських робітників. Але де ж форма впливу робітників на царат. Парламенту немає, магістратів в цій пустелі теж немає. Допусти робітництво до політики — почнеться руйнація промисловости. Робітництво ж вірить цареві більше, ніж нам. Чули, який реванш готують темні сили? Проти прокламацій соціялістів підкинули прокламації, що в усіх не порядках та та народнім лихові винні жиди та чужоземці. І робітництво вірить. А попи в церкві! А дурний обиватель буржуа на базарі! І маєте — в усіх руських не порядках ми ж і винні. Наш робітник — дикун і хам. Він як хижий звір ще дивиться в лїс на село.

І Діберс хитає лисою головою.

— Нічого, панове радикале, з вашої пропаганди не вийде. Не піде ж ваш забойщик просто в Міністерство Шляхів до М'ясоїдова-Іванова і не доведе з цифрами в руках, що його добробут залежить від високих тарифів, які Міністерство Шляхів накладає на перевіз вугілля. Немає парламенту, через це й усякому демократизмові капут.

— Пан Шеїн і пан Найман, — сповістила покоївка.

— Проти... Пан Найман? До нас? — Діберс звів очі на Лук'янова. От іще унікум, що заводить парламент на копальні. Восени поприходили до мене старі підрядчики. Люди, можна сказати, з багаторічним досвідом. А він повиганяв їх із копальні. Чого доброго ще професійну спілку заснує на свою голову. А ось і Роберт Овен! — підвівся Діберс назустріч Найманові й Шеїну. — А ми про вас говоримо. Як там на вашій фаланзі? Скоро розпустите?

— Навпаки, — сміється Шеїн. — Густав Едуардович лише збирається воювати. Брат проти брата йде.

— А що? Мабуть, про ренту?

— Так! — Кинув Густав, сідаючи.

Смеркало.

— Юрію Петровичу пакет, — подала покоївка в двері.

Діберс звелів засвітити світло. Відкрив пакета.

Всі зосередились на постаті повіреного. Чом так хмуряться його брови? Ага! Певно, програна справа. Шеїн перечитує листа і кладе в бокову кешню. В кабінеті тихо.

— Пан де-Ріддер, — чути за дверима покоївку.

— Вибачте, панове, я зараз. — І Діберс поспішив назустріч.

— Ось і наш дорогий Еміль. Пан Найман незнайомий, прошу по-знайомитись. Це пан де-Ріддер, а це — Язон із Німеччини. Я тобі вже оповідав про нього: великий утопіст, що в нашій дикунській Колхиді намагався знайти золоте руно, — рекомендує жартівливо Діберс Наймана. — А чого це Юрій Петрович притих? — звернувся Діберс до Шеїна. За ним на Шеїна подивилися й усі присутні. Шеїн, ніби прокинувшись, хитнув головою: — Так — Росія почала війну з Японією.

У кімнаті знову затихло. І тільки де-Ріддер у тон Шеїну промовив: — За кордоном про це знали ще тиждень тому.

Тоді Шеїн підвівся, хитнув головою і зовсім іншим тоном, трохи схвильовано й не поспішаючись, відповів:

— За кордоном французи лише знають, а руським доведеться воювати. А це, панове, не те саме. Війна — це жертви, смерті і всеросійська драма, — продовжував Шеїн, обводячи присутніх своїми великими очима. — І нам, як прогресивній суспільності, далеко не байдуже про наслідки від війни. Завтра про це знатиме вся Росія. Довідається й заворушиться всеросійський обиватель. І що буде після війни, ще не відомо.

— Після війни ми матимемо конституцію, — підвівшись промовив Лук'янів.

— І буйний розвиток вугляної промисловости, — додав де-Ріддер.

— Війна ніколи не підносила народнього господарства, — промовив Найман. — Хіба в Росії? Бо тут усе навпаки виходить.

— Правду кажете, — навпаки, — ствердив Діберс. — Які ви, панове, слабодухі. Війна ж не під Геренашем...

— У тому й усе лихо, — перебив Шеїн. — Як ми будемо воювати на Далекому Сході?..

— Ах, діти, діти, — посміхається Діберс. — Вас лякають військові витрати та смерті? Яка ж війна була без смертей? А перекладіть ви, пане Наймане, мову війни мовою цифр вашої бухгалтерії. Війна далеко, — потрібна залізниця, потрібні й рейки, вагони, паротяги, потрібне вугілля на ту залізницю й на ті заводи, що мусять постачати вагони й паротяги. Потрібне вугілля на заводи військові... А скільки ешелонів піде в далекий світ? А скільки вагонів зіпсується на прогоні Челябінське — Порт-Артур? А скільки тон вугілля витратить уся Східня Залізниця та наші заводи на Півдні Росії! — Це ж поезія цифр!... Я — за війну.

О дванадцятій годині штейгер Руденко приходить до свого кабінету на наряд. Після гудка до контори сходиться наступна зміна, а десятники заходять до його кабінету. Приходять із шпаргалками, цифровими даними про наслідки роботи попередньої зміни і брати наряд на роботу наступної зміни. Так що - дня. День - у - день Штейгер сидить за великим планом і креслить виконані із завдання наряди. Сяє сьогодні Кирило Панасович, як завжди з піднесеним настроєм. Сьогодні він не буде так хвилюватися, як завжди, бо осторонь у конторі не сидітиме господар копальні Густав Едуардович. А цей чогось останнього часу зробився надто нервовий і підозрілий. Іще не так давно Найман гордився з того, що його десятники не є лише буфер поміж адміністрацією копальні та шахтарями,

як це є по інших копальнях. Він попрогав із копальні частини артільщиків, що не дбали про устаткування копальні, що грубо дратували робітників а ті нехтували майно. Разом із Руденком та старим Цапком із старих робітників копальні вилучили найкращих, щирих та бувалих і призначили на десятників. Найман не сказав Руденкові, що примусило його зробити таку чистку, але той не заперечував проти цього. Хоч турботи Кирила Панасовича збільшились, а надто тепер, коли ось уже минуло півроку, а кінця роботі в штокові не видно. Лише частина робітників працює на підготовчих роботах, на прокладці бремсбергів та проміжних подовжніх на власному полі Густава Едуардовича. А всіх кращих забойщиків кинуто в шток на землі Генриха Едуардовича, і ніяк цього штоку не виберуть. А що найтяжче — шток пішов спадом. Через це всі ускладнення: малосилі вентилятори, що дають лише 100—150 кубічних метрів повітря на хвилину, не можуть погнати свіжого повітря вниз. А воно стикаючись із нагрітим повітрям у штоку, не розходиться по системі проходів та печах і повертається назад. Чим далі, то тяжче стає робітництву, руйнується жива сила і вся система підземних галерей. Швидкий рух вагонеток стирає рейки на ножі, від частой видачі на поверхню розхищується цямрування та колії і самої шахти. День-у-день тільки й чути на нарядах:

— На другій проміжній забурилось дві партії.

— Завтра бремсберг № 2 не працюватиме — потребує піддирки.

— Третій бремсберг дме.

— Глухалі стовбура на тридцятому сажні зверху висуюються з гнізд і зачіпають за клітку. Треба ремонтувати стовбура.

Такі відомості що-дня вичитують десятники з пам'ятних книжок.

Що-дня штейгер червоним олівцем креслить значками, покладений перед собою план.

А господар шахти Густав Едуардович що-дня сидить на наряді, і його очі, як дика кішка, плигають із десятників на штейгера.

Руденко дивиться сьогодні на порожнє крісло в кутку і з полегкістю зітхає.

— Нарешті хоч сьогодні він не прийде, — думає собі Кирило Панасович. — А то сяде, і в роботу не втручається, але каменюкою висить на шиї в штейгера. Раніш, бувало, сидить дома, вислухає звіт, ствердить усі розпорядження, запитає про те чи інше та й годі. А тепер ні. Тепер дивиться прямо в рота кожному десятникові. Невже не довіряє Густав Едуардович йому, Кирилові Руденкові, що ось уже кілька років керує підземними роботами Найманової копальні? А тут щось є...

Уже чути, як у передній кімнаті кашляють, продуваючи легені, запорошені вугляним порошком, десятники першої зміни. Чути, як стукають лямпочками десятники другої. Значить пора. Через кілька хвилин Руденко візьме червоний олівець, вислухуватиме звіти й даватиме розпорядження надалі. Вже надвірні двері притихли. Пора починати. Ага! Ось іще хтось стукнув. Це вже, мабуть, останній. Руденко підходить до дверей кабінету, відчиняє: — Заходьте. — Та раптом на порозі — Густав Едуардович.

— Почекайте там, — говорить він до десятників.

— Час починати наряда, Густаве Едуардовичу, — привітавшись доповідає Руденко.

— Провадитиме те наряда й самі, бо я намерзся в дорозі. А після наряду заходьте — є багато новин. Надзвичайного нічого не трапилось?

— Звичайно, як завжди. Деякий ремонт...

— Ах, про це облиште. Це вже в нас не новина. А такого надзвичайного?

— Є одна неприємність, але то... не в копальні.— Говорить штейгер і вгадує чого хмуриться Найман: чи від цієї неприємности, чи від тих звичайних „дрібниць“?

— Що ж саме?

— Кіндрат Романович з Оверковою жінкою трохи пожартував.

— Тією, що підлоги миє? Катериною?— І Найманове лице посіріло.— Як пожартував?

— Дуже просто,— відповідає Руденко.— Ішла вона, як завжди, мити підлогу, так він хотів згвалтувати.

— Ага! Он як. Покличте сюди Цапка... або ні. Краще зайдіть після наряду, а я піду, бо в дорозі перемерз.

Найман вийшов і Руденко береться до наряду. Перед тим він двічі міряє з кутка в куток кабінет, спиняється перед своїм брезентовим костюмом, що в ньому що-дня лазить до копальні:— А чого б йому цікавитись Катериною? І чомусь соромно стало штейгерові. Як півгодини тому, коли відділь вийшла заплакана Катерина, Руденкові стиснулось серце. Вона плакала отут заступитись за неї. Благала за свою дитину. В її очах Кирило ніколи не бачив стільки сліз. Навіть іще тоді, коли на шахті було забито трьох— старого управителя, свинаря та чабана Сапрона, коли інші дівчата трусились та мліли, Катерина ані трішки не сплакнула. А вона ж тоді лише перший рік ходила на копальню одбирати породу, і до смертей, що так часто трапляються на копальнях не звикла. Навіть, коли вмирав забитий обвалом у подовжні її чоловік, не скаржилася. Поплакала трохи, та на тому й кінець.

— Що ж, мовляв, так трапилось. На те й шахтар.— А сьогодні... Але годі.

— Заходьте,— гукає в двері штейгер.— Та не всі зразу.

— Що у вас?— коротко питає Руденко через стіл, і червоний оливоць дрижить. Ось вони зараз почнуть розповідати, а червоний оливоць швидко забігає по папері.

— Та розповідайте ж швидче, бо зміну треба спускати.

Зав'ялов похмуро сопе, проводить по чорному обличчі рукою й зідхає:

— Та що там говорити. Балачками нічого не допоможеш. Треба ремонту і не якогось там, а капітального. Та де ремонту, треба копати новий шурф.

— Що? Новий шурф? Де ж ми його прорубаємо?

— Де хочете, хоч у мене на голові, тільки так не можна!... Шток іде вглиб і повітря туди ніяк не наженеш. Та як воно й піде спадом? Це не розробка, а душогубство. Сьогодні двох винесли з другого стовпа непритомних.

— Угм... Так-так.— Хитає головою штейгер.— А де ж ми, на вашу думку той шурф улаштуємо?

— Як де? Ну, тоді припинімо розробляти шток та прогонимо подовжню до кінця. Тільки з'єднавши її з новим шурфом та налагодивши вентиляцію, можна вибрати шток. А шурф по цей бік штока нам нічого не дасть.

— Так-так. Новий шурф по той бік штока це ж, виходить на землі Генріха Едуардовича,— міркує собі штейгер. А далі вголос.— Ні. Так не можна.

— Але ж люди не худоба,— і Яків Зав'ялов мовчки хилить чоло. Штейгер стукає олівцем по столі.— Так-так...

Яків Зав'ялов— старий шахтар і не брехун. Яків Зав'ялов— старий камеронщик, що витримував велику температуру, що любить шахтарську роботу, каже: „Так далі не можна“. А зробити шурф на краденій землі можна? Як йому сказати про це Густавові Едуардовичу?

— Гаразд,—перебиває Руденко Зав'ялова.—Щось будемо робити. Іди, Якове Івановичу, перекажи черговому десятникові: хай мерщій перевірить цямриння шахтового стовбура та корінної подовжні. А в штоку скоротимо зміну. Піду до хазяїна та, мабуть, зробимо чотири зміни по шість годин. А що в тебе? Як по інших місцях поля? Бережіть корінну подовжню, бо ще ж багато не виробили.

— Та все байдуже. Проміжні шкутильгають. Пора б викопувати стовпи, бо обвалюються. На мою думку, коли вибирати далі, то не треба було краяти всього поля. А то в деяких місцях уже й цільники крекчуть. І чого вони полізли на північ? На південь менший спад і я певний, що там не менший поклад вугілля.

— Ви так гадаєте?

— А як-же! Подивіться на великі кряжі. З півночі кряж спадає до В'юна дуже круто, а на півдні він аж на Геренаші підіймається. Гаврило Лукич сім років тому отут недалечко рився на Карачуновому степу,—я тоді за бурщика був,—так доброго вугілля дістали. Та якось чи за ціну не зійшлись чи що. І шурф закидали. Та це тут недалеко.

— Це ти про Діберса кажеш?

— Еге-ж. А тепер Гаврило Лукич дійшов з того боку до Карачунової землі та ні тпру, ні но.

— Гм. Цікаво. А звідки ти, Омеляне Карповичу, про це довідався?

— Був учора на базарі в Геренаші. Зустрів свого приятеля, десятником він у Діберса.

У сусідній кімнаті загомоніли. Почувся регіт юрби і в кабінет увірвались Сидорів та Цапок.

— Ви подивіться-но на нього. Чого він до мене присіпався? — як горохом сипле Цапок, вимахуючи коротенькими руками.

— Що там є? — питає штейгер. — Чого ви як малі діти зчепилися?

— А подивіться на цього добродія. Чого йому треба? — показує обома руками Цапок на Сидорова.

— Миколо Михайловичу, в чім справа?

Сидорів ворушить бровами і повагом відповідає:

— Пан Цапок перешкоджає роботі в шахтовому подвір'ї. Коли йому не заборонено буде туди втручатися, я в шахту не спускаюсь.

— Про яке втручання ти говориш?

— Спитайте його. Я ні слухом, ні духом нічого не відаю, а він на мене валить пеню, — сипле горохом Цапок.

— Я нічого не розумію. Про яке втручання йде балачка? Миколо Михайловичу, кажіть толком.

— Доки ви не припините пана Цапка, я не говоритиму.

— Бо дурниці говориш. А говорив-би толком...

— Не заважайте,—обзивається штейгер до Цапка.

— Справа, бачте, ось у чому. Ще з осені, як тільки прибула свіжа партія, пан Цапок був невдоволений. Ви ж пам'ятаєте, як він карьожився що його партію не послали в шток, а розіслали на цямрювання та на тонкий шар найближчих бремсбергів?

— Так-так. Я це пам'ятаю,—киває головою штейгер.—Але на цьому ж погодився вже сам Кіндрат Романович. Справді бо: не можна ж свіжу партію людей посилати в шток і ставити поруч із бувалими шахтарями. Хай попрацюють на бокових полях.

— Отоді ж він,—продовжує Сидорів,—із вами вмовився, що неодмінно два плитових на корінній перед самим двором копальні будуть із його партії...

— Ну й що? Ну й що? — перебиває Цапок.—І вмовились, і на цьому погодилися...

— Не заважай, Кіндрате Романовичу, — обриває штейгер. — Ну, а далі.

— Стояли ті плитові аж до останньої зміни. Методій Лакуза в першій зміні і Мусій Мищенко в другій. Та за останній час почали заїдатися. Нас, мовляв, обдурюють, не зараховують нам усіх вагонеток. Я придивився, відки цей вітер. І один парняга в корчмі Зільберовського довідався від Лакузи.

— Про що? Про що довідався? Це все — брехня! — хвилюється Цапок.

— Не брехня, пане Цапок. Той парняга брехати не буде, — огризається Сидорів. А потім до штейгера: — Так виходить, що пан Цапок веде свою контору і свій рахунок добутих у копальні вагонеток.

— Як? Який рахунок? — дивується штейгер. — Та при чому тут пан Цапок?..

— Брехня! Це все брехня! — перебиває Цапок.

— А я кажу, що правда! Ви ж дивіться, як він цього добивався. В першу зміну Методій Лакуза підраховує, а в другу — Мищенко Мусій. І так добуток цілої доби в пана Цапка ввесь.

— Так. Але нащо вам це? Облік же веде контора, а звіти дають десятники. З вас же ніхто не вимагає за цілу добу. Ваше діло — ваша партія, — повертається Руденко до Цапка.

— Ніяких я рахунків не веду. Це все — брехня!

— А відки ти, Миколо Михайловичу, про це довідався?

— Як відки? Кажу, через одного парнягу, що випивав із Лакузою. Лакуза, бачите, вчащає до шинку Зільберовського. І там прохопився. Мовляв, п'ю, бо більше заробляю. Його розпитали. Так він каже, що їм, крім тих, що належить од контори, за відомості доплачує пан Цапок.

— Угму — похмуро говорить штейгер. — Так-так... — А далі, повернувшись до Сидорова:

— Обох плитових відти зняти. А ти, Кіндрате Романовичу, о третій годині зайдеш до господаря копальні. А зараз ідіть. Хто там іще є заходьте, — говорить він услід Цапкові та Сидорову.

І знову продовжує наряда штейгер Кирило Панасович Руденко. Уважно вислухує звіти і дає завдання. Червоний оливець знову нервово скаче й креслить по розісланому плані. А в вікно видно, як швидко крутяться на капрі двоє коліщат. Зміна пішла на роботу. Чути підземні здригання надшахтних будівель, лящать по естакаді вагонетки. Руденко виходить на ганок. На шахтовому подвір'ї лише де-не-де вештається нагірня служба. Вся попередня зміна по бараках та каютах, а нова в шахті. Вдихаючи вогке повітря, Руденко йде до будинку Наймана.

Катерина, повернувшись від Цапка після бесіди зі штейгером довго плакала. Потім устала, вмилась і взялася готувати їжу для своєї артїли. Катерина — артільна куховарка. Живе в своїй каюті, відгороженій від решти бараку, з матір'ю та малою дитиною. Матери й дитини немає — пішли до сусід, і Катерина сама. Чистить картоплю, мие пшоно і руки чомусь до роботи не лежать. Вона неначе не бачила до сьогоднішнього дня своїх злиднів. Тільки сьогодні вона відчула, як її зломива недоля. Тільки сьогодні вона відчула, що промайнули її мрії забагатіти, повернутись на село, прикупити землиці. А цими думками жила вона і жив Оверко, її покійний чоловік. Навіть коли не стало Оверка, а її виселили з їхньої каюти, вона не так сумувала. Здавалось, це — так, ненадовго. А потім — знову все налагодиться. Та ось — півроку, а життя не кращає. Оселилась вона при артїлі, і коли б не мати, то хто зна, що й було б. День -

у-день за дощаною перегородкою — лайка, бійка, гра в карти. Іноді вночі хтось ломиться в її куток і, коли б не мати та Борис Квітченко — хто зна до чого й дійшло б.

Перемиває Катерина пшоно, вибирає чорний кукіль і за слізьми не бачить ні пшоно, ні куколю. А ще ж треба й плитку хлопцям розтопити бо прийде зміна, напустять холоду.

Катерина вийшла в робітничі приміщення. Взялась була за віник, хотіла причепурити, але де там! Тут ніколи чепурно не буде. Велика плита потріскалася й курить димом, чорним вугляним димом, що своїми язиками простягся по грубі, по стелі. Попід стелею посновані мотузки, а на мотузках завжди брудні, мокрі від підземної води та поту шахтарських сорочки, штани. По обидва боки попід стінами постелі, але лишенько! — вони зовсім не подібні до постелей живих людей. Тільки ось понад стіною, коло її комірки лежить чистенький матрас та подушка Бориса Квітченка, та навпроти, в кутку ж таки під стіною — його земляка Микити Будяка. А всі інші — не постелі, а купи брудного, чорного лахміття, та й то не в кожного під боками. В де-кого лише під головою є. Нари лежать на рейках, покладених на козлах вповдовж бараку і через те, що козла високі, видно й увесь бруд під нарами. Кілька разів Катерина вимітала. Але хіба ж його виметеш? Не можна ж вимести он тих черевиків другої зміни, що зараз спить. А вони брудні, облиплі глиною, перемішаною з жухелицею, стоять у ногах своїх господарів. Та черевики ще нічого. А ось личаки орловських хлопців і цілі купи брудних онуч. Де-хто свої порозвішував на вірвовках над плитою і вони ще дужче смердітимуть, коли Катерина затопить.

— Хто тут вештається? — повертається спросоння Микита Будяк. — Може б ти пізніше затопила, а не гримиш тут конфорками.

— Добре тобі говорити: пізніше. — Огризається Катерина. — Ти встав та й пішов, а що робитиме друга зміна? На дворі мороз береться. Бач он вітер повернувся з півночі.

— Та бачу, вже в голову надуло. Ну й життя! Куди ж його в чортового батька влежиш, коли ось поміж обабочами так і дме. — І Микита Будяк натягає засмальцьований ліжчик, щоб заснути. Та через хвилину знову виглядає:

— Мабуть, коли б не я отут лежав, а хтось інший, то пізніше б затопила...

— От тобі й на! При чому тут ти? Он же ще люди лежать. Та й не втручаються в мою роботу.

— Знаю, знаю вашого брата, — крекче Будяк. — Гудка ще не було?

— Я недавно з контори. Через дві години буде.

Будяк натягає ковдру і намагається заснути. Але де там! Оця Катерина своєю вдачею й своєю поштаттю зовсім нагадує його Одарку. А на те лихо Борис Квітченко навпроти лежить. А хто зна що вони тут виробляють, коли Будяк іде на роботу. А ревнує Будяк Катерину, як і свою Одарку.

Такі думки не дають заснути Микиті. Його невелике кістляве тіло, зігнуте в чотири погібелі, здається найдужче вбирає очі оцієї куховарки. Ну, лежать же он далі кацапи. Чому вона ні з ким не говорить? Ах, Микита й забув. Це ж він сам її зачепив.

Під ковдрою стає тепліше. Розпарений піт та сморід просяклої потом одежі б'є в ніс і чи то від того смороду, чи від утоми Будякові дримається. Чи то сон, чи просто спогад, а вже йому здається, що то не Катерина коло плитки цюкає коцюбою та гарчить конфорками, а то його вродлива Одарка смажить яєчно. За столом дядько Пилип, дід Сидір і Борис Квітченко — червоний та веселий.

— А що мені господарство?! — говорить Квітченко. — Все одно батька немає, мати в сестри доживе, а я піду.

— А як калікою повернешся, — підводить голову Одарка від сковороди. — І в цім голосі Микита чує тривогу. Одарка боїться за Бориса Квітченка. А чого вона не питає про це саме в мене? Значить чоловік може й калікою повернутися. А може й зовсім не вертатися. Йй байдуже...

— А чого мені вертатися?! — посміхається Борис Квітченко, перекидаючи чарку горілки. — Що мені, багатіти? Землю в оренду віддав, хазяйство спродав, а сам там залишусь.

І бачить Микита Будяк, як у його вродливої Одарки високо здіймаються груди, і сковорода, що вона її несе до столу, ось-ось упаде. Труситься рука й за чаркою, що наливає її Борис Квітченко. А коли Одарка чарку випила, витирає уста й очі.

— Чудний ти, Борисе. Як же так поїхати й не повернутися? І тобі нікого не шкода? Мій Микита оце перед обідом із худобою навіть попрощався. Захожу до хліва, а він чеше корову та так і заливається слізьми. — Хвалиться Одарка Борисові Квітченкові. А сама посміхається. І цей сміх тонесенькими гострими голочками скаче з куточків Одарчиних уст і впирається в Микитине серце. І чого вона сміється? Для неї ж, для нашого господарства їде Микита на шахту. Тільки ж на осінь та на зиму, а на весну знову повернеться. Тільки грошей підробити їде Микита на шахту. Та Одарка його не слухає. Вона очима, повними сліз, дивиться, як Борис чарка за чаркою п'є горілку...

Потім залізнична станція і довга дорога з артілью. Борис цілу дорогу сміявся, злегка вдаряючи по плечі Микиту.

— А землиці, Микито, захопив? Бо відти не всякий вертається. І відки Борис Квітченко знає, що в Микити Будяка під хрестиком на грудях був вузлик землиці рідної. Адже він його почепив лише вчора ввечері. Значить, це вона йому сказала. Ось уже півроку минуло, як працюють вони на копальні і ніяк Микита Будяк не може заспокоїтись. Він чогось завжди боїться цього Квітченка. Що йому? Підкупить когось і впруть Микиту в шурф. А сам повернеться до Одарки, хазяйнуватиме. Не дарма ж він що ближче до весни то частіше запитує, чи не скучив Микита за жінкою...

Надворі чути гудок і Микита схоплюється. Плита вже розпечена до червона. По нарах повставали шахтарі. Хто чухається та тільки сопе, а хто намотує онучі та лунко матюкається. Зміна збирається на роботу.

— Мені здається, Кирило Панасовичу, ви вже надто велику демократію завели. Як це так: не можуть витримати? І де це було, щоб по шість годин зміна працювала? Навіть у Каліфорнії, де в розкопинах неймовірна температура, і там вісім годин.

— Та справа не тільки в температурі. А в нас же з'явився метан. І крім великої температури, робітникам шкодить іще й самий газ.

— Але шток же треба вибрати?

— Треба, то треба. Але як же його вибрати, коли навіть такі шахтарі, як Зав'ялов, починають обурюватись?

— Що мені ваші Зав'ялови. Не захочуть, звільню. Наберу партію татар. Діберс казав, що це найвитриваліші шахтарі.

— А ви знаєте, Густаве Едуардовичу, що мені сказав Рубан?

— А що саме?

— І я гадаю, він мав рацію. Він каже, що нам зовсім не варто захоплюватися штоком північного крила. На півдні, ось зразу по той бік балки, говорить, є дуже міцний поклад на землі пана Карачуна.

— А відки він це знає?

— Він сам, каже, проходив шурф, коли Діберс сім років тому купував у Карачуна землю, та за ціну не зійшлися, і шурф завалили.

Густав Едуардович починає протирати очі. Як? невже це правда? Невже Діберс йому збрехав? Він-же в нього розпитував і Габріель-Луї казав, що розвідку провадили зовсім не тут.

— І це він знає добре?

— Та вже ж, що добре. Сам на шурфові працював.

Густав Едуардович устає з-за столу і, немов спросоння, закривши руки за потилицю, довго зітхає.

— Фу! Як сто пудів з плечей звалилось. Ну, ну, Габріель-Луї Діберс! Ну, старий лис, мене не одуриш!

— А що таке?

— А ось що. Земля Карачунова — не Карачунова, а Віри Павловни Татіоні. Віра Павловна Татіоні — моя давня знайома. Вона обіцяє здати мені під копальню хоч яку ділянку землі. Це — раз. Діберс, як видно, сам хоче в неї цю діляночку відчепити. Це — два. А третє те, що пере-можцями будемо ми, а не Діберс. Цими днями знову поїду до Геренашу, складе угоду з Вірою Павловною і відкриваємо по той бік балки шахту. Стривайте, я-пак і забув вам іще сказати: довідайтесь у конторі і нака-жіть завідателеві, хай складе список осіб, що їх має бути покликано до війська 1904/5 року... Ах, та я ж вам іще і забув сказати про найго-ловніше: Росія оголосила війну з Японією.

— Куди там тій Японії з нами воювати! Вона ж така маленька.

— Ви цього не кажіть. А що з того, що ваша Росія велика?..

— Ви Цапка кликали? Я оце за обідом пригадав, та вже й не знаю, яку йому кару вчинити. Штраф накласти — шкода. Що не кажіть, а лю-дина підтоптана і ввесь час на нашій копальні.

— Підтоптана, то підтоптана — підхоплює Руденко. — Але-ж для чого робити з себе якогось наглядача?

— А при чому тут наглядач? — ворухить плечима Густав Еду-ардович.

— А при тому, що всю нашу продукцію контролює пан Цапок.

— Як контролює?

— А так, що на розі корінного штреку і першого бремсбергу коло копальневого подвір'я він настановив двох плитових. І вони підраховують добуток вугілля протягом кожної доби.

— Ага! Так-так. Прекрасно! Так от де собака зарита!..

— А що таке?

— Підберіть надійних хлопців... або ні!..

— Хлопці в мене є, — запевняє штейгер Густава Едуардовича. Але той не слухає. Він хвилину сидить мовчки, щільно стуливши губи, а по-тім підходить до телефона.

— Алло — алло! Юрій Петрович. Ага, дуже добре. Доїхав чудово. Все гаразд. Слухайте, Юрію Петровичу, чи у вас там немає такого чо-лов'яги, щоб його можна було взяти за комерційного директора... Ну, не директора, то завідателя контори або-що? Одне слово, людина має бути з комерційним досвідом. Є такий? Ну, і гаразд! Коли він може виїхати? Сьогодні послати підводу? Чудесно! Добре-добре — вишлю. Дуже дякую. Бувайте здорові.

— Ви не дивуйтеся, Кирило Панасовичу. Що Цапок — негідник, це вже факт, але нам треба перевірити всі наші конторські книги і, вза-галі, впорядкувати комерційну частину.

Штейгер погоджується. Та й справді, йому ж легше буде. Він зна-тиме лише продукцію та підземні роботи.

— Ось і Кіндрат Романович — говорить штейгер, коли Цапок замайорив шапкою повз вікно.

Густав Едуардович став спиною до столу і Руденко бачить як сухі Найманові руки міцно стиснули його кінець.

— А морозець сьогодні давить, — бубонить в передній Цапок. — Можна? Добрий день! З приїздом, — вклоняється Цапок Найманові, але зустрівшись з його холодними очима замовкає. Руденко поглядає на обох, і в кімнаті тиша. Густав Едуардович тисне на кінець стола і він тріщить.

— Сідайте, — показує очима Цапкові і падає сам у крісло.

— Ви з дороги натомились, то може я те, як його, — зайду іншим разом — показує на двері обома кудими ручками Цапок.

— Сідайте ще раз, а більше ви у мене не сидітимете. Я виплачу вам усе, що потрібно і за два дні, щоб тут вашого й духу, пане Цапок, не було. Сподіваюсь, ви не будете мене розпитувати за що? — похиливши чоло запитує в Цапка Найман.

Руденко мовчки стежить за обома. Ну що ж скаже цей жалюгідний дідок самому господареві? Упаде як падлюка і прохатиме помилувати. І штейгер мимоволі глянув на Цапкові коліна. Ні, не трусяться, не згинаються, щоб опуститися до долу. Натомісць старі з задертими носками чоботи пересовуються до Густава Едуардовича, а в кімнаті чути не Цапків голос, а гадюче сичання:

— Але будьте певні, що за крадений в чужій землі вугіль в тюрму я теж сідати не збираюся...

— Ага, ось як! — стогне на всю кімнату Густав Едуардович! — Оце тобі „Руська Бельгія“!

(Далі буде)

ОЙ, НА ГОРІ ТА ЖЕНЦІ ЖНУТЬ...

Юр. Жилко

Цілий день на ланах гомін сонячний
шелест жита та гуркіт машин.
Вийшов жати не злидень безпомічний,
а Комуна „Червоний Почин“.
Вже полукіпки в лави шикуються,
довгі тіні від них через лан.
Комунари додому лаштуються —
все зробили, що ставили в план.
Заскрипіли вози косогорами,
трактор важно услід почвалав
і піснями дзвінкими бадьорими
перегуками степ залунав...
Молодик заблудивсь поміж хмарами,
тихо скрізь, цвіркуни лиш сюрчать,
та полукіпки темними лавами,
мов сторожа на чаті, стоять...

СТРАИК

В. Чапля

У великих промислових містах є привогазальні, припристанні смуги, райони „при битій дорозі“, з особливим рухом і темпом життя, характером людности то-що; своїм значінням і виглядом ці смуги становлять певну промежину поміж задимленим і мов би позначеним масними плямами робітничим „передмістям“ та властивим містом, чистеньким і модним „центром“. „Промежини“ мають свою промисловість — маленькі фабрики зубних порошків, мила, пудри, цукерок, цигарок то-що, де працюють здебільшого дівчата, підлітки — і де є визиск, ця одвічна форма взаємин поміж людьми — одвіччя, але яку люди силою свого великого воління мають, кінець-кінцем, подолати...

В такій фабриці „паперу в книжечках“ та цигаркових гільз спільників Заславського й Фінкельштейна, „колишніх служ. Каплана і Ко“, працювала молода робітниця Ольга Кострубівна — Олюся, як її звано від подруг.

Фабрика поділялась на дві частини, які містилися хоч у однім дворі, але в різних приміщеннях — „паперу в книжечках“ фабрика та гільзова фабрика. Олюся працювала в першій разом з іншими такими, як і вона, переважно молодими дівчатами...

Багато дівчат працювало на фабриці. Ціле гроно дівчат! Гроно дівчат базішливих, сміхух, сварливих, жадних „кохання“, казок, кіно, мрій, убраннів, панчіх, пліток і брехень... Але фабрика встигала на кожній із них позначити свою познаку — встигла позначити: з багатьох облич зробила одне обличчя, густо запудроване і підмальоване, з багатьох жестів та рухів — однакові жести та рухи — завичку бігти й сідати разом до робітного столу, казати переполохано „ой, Заславський!“ коли він увіходив; він „приватник“, один із двох власників фабрики, що йому навіть у віці казали просто „Заславський“ через те, що „тепер не старий рижим“...

Чоловіків тільки двоє було: Сень Прокопенко, розрізувач паперу, молодий вродливий парубок та Арон, дрібний на зріст хлопець з остаркуватим обличчям, з ранніми вусами на губі та великими вухами, які робили його невелику голову схожою на херувимчика з крильцями.

Заславський, як господар, повинен був бути раз-у-раз поміж робітницями, біля них, між стосами паперу, готовими коробами, що їх пакував та забивав з готовими виробами, папером у книжечках, Арон.

Дівчата нахилились нижче до роботи, як він, Заславський, стояв іззаду — їхні вправні руки моторніше скидались, немов би господар підштовхував їх під лікті.

Зачісані вгору коси вивершували шерех зігнутих жіночих спин, а в кожній на голові бант, — як великі метелики посідали... Господар заглядав до кожної ззаду через плечі, ніби вслухуючись у м'яке шарудіння дівчачих рук у тонкому шорошучому папері, що його вони порали — яка вліплала крихітні аркушки в такі самі палітурочки, а яка згортала його в піваркуші (для махорки). Іноді він вказував котрійсь і підганяв, а як до якої посміхався, світячи з рота золотими зубами, як жаром. Найбільше з таким усміхом спинявся Заславський біля рясноволосої Соні, яка, відчуючи його у себе за плечима, раділа невідомо чого гарними очима та ямочками біля уст — розкучерявлена і тиха.

Олюсі найприємніше було дивитися на Сеня, коли він розмахував маховика і з розгону опускав ножа в грузьку товщу паперу, але це робити не завсіди було безпечно, бо на це могли раз-у-раз звернути увагу дівчата і підняти на глузи; тоді вона дивилась збоку на Соню,

біля якої тупцявся Заславський і яка, збиваючи звичними рухами папір у піваркуші, посміхалась ясному парусові денного сонця, що лежав перед нею на столі і на папері. Золоті зуби в роті Заславського нагадували Олюсі „вівітки“ її меншого брата, який брав жаріючого сірника в рота і хукав... З другого боку біля Олюсі сиділа Ріва — велика, широка в плечах і колінах, які їй незручно було уміщати в щілину між лавою, де сиділа і столом, з товстим чоловічим голосом і вусами на губі. Волосся їй було завсіди розкудане, хаотично розтріпане.

Ріва могла перебити самого Заславського :

— Заславський, ша! Що значить? Ву-ус?

І розповідала якось не по-дівчачому, навіть цинічно, якісь піванекдоти, півісторії про „мальчиків“; у „кохані“ над неї не було знаючішої... Всі, не перестаючи рухати над столом руками і мов би виводячи ними вивчені складні ритми якогось танка, слухали і реготались, бо тії оповідання Рівині були завсіди чудні й веселі.

— Божевільна, — казав Заславський, начувшись тих її веселощів, і повертався до неї своєю відгодованою гладенькою спиною: — Мішігене... — Ходив він облеписто в тонкому „захисного“ кольору сукні. Голова була йому безволоса (лиса і голена), безвусе лице, і тільки на місці брів лисіли рідкі золоті щитинки — голова була вся з потилицею, з вухами червона і наче вкинута у ворочок із тіла-замші. Особливо наливалася голова кров'ю, коли він був у гніву, — тоді навіть вуха йому рухались; у гніву він „гедзкався“, верескливо викрикуючи і роблячи невеличкі, швидкі стрибки в напрямку до об'єкту свого гніву. Ця остання роля майже завсіди припадала на долю Арона, бо дівчат наче соромивсь та й не завсіди притока була, а до Сеня ставився дуже прихильно, ба навіть „приятелював“ із ним.

Рідше бував на фабриці другий спільник — Фінкельштейн. Являв Фінкельштейн собою цілковиту протилежність Заславського — був дуже високий, сухий і дуже чорний чоловік: чорні в нього були не тільки вуса, брови, чуб на висках, але й шкіра на виду — вид немов би порохом обпалений і окремі порошини повгрузали в тіло. Либонь сухітний був і через постійне нездужання не брав безпосередньої участі в роботі, як Заславський; нешвидкий був, — тим часом як Заславський, навіть нічого не роблячи, кипів, здавалось, діяльністю. Ходив Фінкельштейн завсіди чорно і раз-у-раз у новім, бездоганно зшитім, костюмі і водив за собою куцого, опецькуватого бульдога, що тупою, огидною мордою та кущим задом скидався на горілу; пес ставав лапами дівчатам на коліна і сковзався на обрізках та стьожках паперу, гавкав на кота:

— Ам! Ам!..

Гавкання крикуче, як у рупор, і завсіди якесь дурне, недоречне. Його, Фінкельштейна, називано на фабриці півжартома „гер Фінкельштейн“.

— Гер Фінкельштейн, — гукала Ріва, — чого ви зітхаєте.

— Закохався... Біда!

О третій годині вдень дівчата всі разом відривалися, від своїх лав і так само разом отарою, як вівці, товпилися до гранта, що був ізсередини в стіні, — руки банити від кліястеру; бігли потім того додому, на - бігці поправляли зачіски, вище їх підсовуючи і встромляючи обіруч з піднесеними ліктями шпильки, пудрувались, осмикали засиджені за день сукні, що обліпали на стегнах — і вибігали в двір...

У дворі було повно іржавого лому, що курівся тією іржею та залізною порохнею — гори лому. Будівлі старі, з різними прибудовами, з проваленими дощаними дахами і напівпридушені купами лому, старого заліза. Був двір дуже залюднений, з галасливими купами дівчата, що бігали завсіди зграйками, грали в „дурки“, скрізь никали, плутались лазили по іржавих купках.

З рожевими, пухлими, наче гумовими, немовлятами на руках „гуляли“ няньки — дівчата з села, опецькуваті, з грубими і широкими ступнями ніг — боязкі та ніякові.

Крізь розчинені ворота видно було Привогзальну вулицю з її безкраїм рухом, валками хур, велетнями-ваговозами, хмарами пилу. Майже що-дня можна було бачити при воротях величезну, обшиту латаними лантухами постать вантажника Борща, який завсідги стояв на однім місці довго і непорушно, як гора. До фабрики Борщ не мав ніякої притоки, навпаки, його існування йшло своєю самостійною лінією: від пристани, де вантажив (рідко) і до Ч. 5 Привогзальної, де була з вулиці вивіска „Крамниця Держспирту“ (раз-у-раз). Тут він стояв у черзі до віконечка, купував „шкалики“, випивав їх нахильці, бився з такими ж, як і сам, зашитими в лантухи вантажниками і перекидався сторч головою під паркан — так спав. Широкоплечий, з могутніми вусами, Борщ скидався на давнього запорожця — Борщ вантажник у місті, що зросло на місці колишніх січів та вольностей запорожських.

Збоку Борщ був страшний і непривітний. Вимкнувши Олюся з двору, завсідги боязко оббігала його, хоч він ніколи навіть голови не повертав у її бік і ледве чи що бачив своїми запухлими очима.

Зачепити міг швидче його антипод Талалай — досить дрібний чоловічина довгоший, з індічою головою і „вічною“ червоною хусткою, скрученою і заяложеною, на шії, що теж завсідги тупцявся в купі інших біля такої вабливої „Крамниці Держспирту“.

— Гордуєте, баришня? Ладно!

Увечері біля міського привогзального саду „Тверезість“ ходила дівчина, пильнуючи бути у боці, поближче до паркової огорожі бути. Її обмахували з голови до ніг хитливі світляні кружала високих лихтарів, що їх розгойдували зриви горішнього понадпаркового вітру.

Довго ходила, вдивлялася, ходячи, у вечорову гру світляних кружал тих і сутіни, що була готова, здавалось, спуститись із верховіттів дерев просто на голови публіці — коли б не лихтарі; ловила очима тую химерну гру... Здавалось, лякалася шелесту, що йшов із-під ніг — із затрушеного осіннім листом пішоходу. Нерівно ходила: іноді придержувала ходу, наслухала, а потім знову рвучко йшла. За її високою тремтливою постаттю перебігали довгі тіньові смуги — і гасли, коли вона ховалася за високу, густо-і гострогіллясту, націлену в ніч тополю, яка тільки одним боком була в світлі.

Можна було, навіть з боку дивлячися, майже з певністю сказати, що в дівчини є якась радість у грудях, якесь надзвичайне піднесення і надпорив, які не дають їй заспокоїтись, бо справжньої людської радості не втаїти і не втримати!..

І дівчина виявляла своє щастя. Знов виходила на видне.

Повз неї йшли люди і переплутували, перехресщували то свої з своїми тіньові смуги, то з її, немов би показуючи життєві доторки тим. Дівчина відхопила від огорожі і, ніби так розуміючи переходи тінів, скидала очима на зустрічні обличчя, коли падало світло на яке — пізнаючи немов.

— „Ви — хто ви“?

— „Люди“.

— „А, люди. Я люблю людей. Але я так само люблю і будинки, що ген двома крилами розкрились від парку і пішли, освітлені, і сплески синіх трамваїв люблю, і цокотняву вечірню вулиці, увесь гомін-гомін і ось цю тополю; я ладна пригорнутись до тополі, дарма, що вже почала роздгати її осени рука. Я ж молода!..

Людина осяває своєю радістю все околом, з похмурих річей робить речі осяйні, живі... О, радосте людська! Щаслива дівчина — це Олюся, Вона виглядала свого Сеня... Та як виглядала! Вона не просто дівчина — вона наречена! То ж їй і хотілося всім і всьому про цю свою радість говорити... Але вона боялася стріч із подругами з фабрики — тоді ховалася за тополлю, бо була певна, що вони вже знають про це її побачення і не втерплять, що б не побачити хоч би сьогоднішнього її вбрання... Адже ж вони зуміли були довідатись і розголосити чутку про її золоті черевички, що в них вона була вже раз.

Олюся посміхнулася. Це було красиво, як казка: золоті... І раптом спинившись на видноті і придержавши красовито рукою рясні збори своєї червоної, як вогонь, спідниці, глянула зненацька на свої рівні, у гладеньких панчохах, ноги: світло обзолочувало золоті черевички.

Озирнулася назад — позад неї, де вечірні рухливі вогні трамваїв робили дугасту заворотку, густою громадкою стояли у клумбі проти парку неначе червоні язички полум'я, осінні квіти — канни, злегка пригашені світлом лихтарів...

У своїй короткій, червоній спідниці, з червоним на голові шарфом, що вогняним, хвилястим жмутом спадав на спину, Олюся сама скидалася на густо-червону канну.

Потім того знов почала енергійно та рішуче ходити. „Еге“, подумала про подруг і покрутила пустотливо головою (як мала), „хай покортить... покортить! Чому не так!“

Здумала думкою і знов посміхнулася сама собі — як усі дівчата запобігатимуть завтра почути про таке цікаве — про весілля. Спочатку терпітимуть, але не довго. Найперша спробує придобритись, лестками підійти Ванда, полячка, — закотивши сірі очі під лоба і припавши їй, Олюсі, до плеча, скаже трохи по-польському:

— Я плакала, плакала...

— Чого, Вандо?

— Як мене ніхто не любить! Розкажи, Олюсю, про себе! Розкажи цікаве, Оль...

Білявка — Ванда ще дужче зблідне, особливо білим стане її тонкий, довгий ніс, як крейдою побілений (вона з білим носом — так Олюся розуміла всіх поляків), довгобраз — гірко скривиться, мов на плач. Погладить довгими, що звикли вліплять „папір у книжечках“ (Вандина робота на фабриці) та білими пальцями її, Олюсини, великі циганські ковтки — молодики, а потім того бурхливо та палко обійме за стан.

І Олюсі справді часто робилося жаль Ванди через те, що її ніхто не любив і тим більше була щаслива вона з Сеньового кохання і горда з того...

Еге ж, Олюся ждала свого Сеня.

Звівся їй на очі трохи суворий його профіль, рівний ніс, ніби невиспаний, — як би вмити, причепурити його, а то ж на виду йому завжди лисніла масть від його машини.

Але її вабили його „гарні-гарні“ очі, одно око, що його бачила з боку, якесь вохке і затінене чорною, густою вією; як у дівчини; мов заплаканий. Був Сень двадцять років завстаршки, але через ці його очі та ще смагляву церу скидався він на хлопчача-халамидника.

„Невмивака“ — ніжно подумала Олюся. „Шибеник! Шибайголова! Босяк! Чому не так!“

Їй хотілося прикладати до його всякі лайливі слова — і все то любля...

Та Сеня не було!

Раптом її взяв жаж: їй показалося, що хтось відбирає їй її Сеня, відібрати має! Взяла пройшла далі, майже підбігцем поспішила — не буде його звідти, з другого боку? Ні, не було!

Взяла її така раптова тривога ще через те, що їхня особиста річ — одружіння збіглася з подією на фабриці: робітниця фабрики Заславського і Фінкельштейна другого дня мали розпочати страйк, справжній страйк, якого тепер навіть по великих заводах не буває. За горілку поєднали собі дівчата — це Олюся знала — велетня Борща для боротьби з страйколом, бо хлопці, які були на фабриці, Арон та Сень, не то що помагати не хотіли, а й страйкувати: Арона Заславській залякував, а Сень підкупляв — про це всяке знало.

„Хоч би прийшов!“ — думала далі гарячково Олюся...

За страйк — власне про те, що його завтра розпочнуть, — Олюся довідалась уже після роботи, коли дівчата зібрались були у Риви і коли Сень не було на фабриці: тоді Олюся написала була записку йому, і, найшовши на дворі Арона, що робив наднормово, попросила передати — мала відраяти його, щоб не працював підчас страйку.

„Хоч би прийшов“.

„А як не послуха? Як не прийде, бува? О, він може її ще таку зневагу дати — не прийти зовсім! Він — як малий хлопець... не дбає за себе і за неї, йому треба нагадати, потягти... не випустити з рук...

І дівчину обгорнуло якесь болюче та сиротливе почуття.

Угорі, по-між віттями тополь, ішов ледве чутний шорох, з парку пахло осінню. Вона мимохіть здригнулася від холоду згори — з нічного неба падала осінь — і зщулилась тремтливо...

В грудях відчула тужливі нотки.

Чи за неї забувся? Вже-ж вона набулася тут сама!

Олюсі показалося, що сині сплески трамваїв наганяють смуток, а яскріння лихтарів холодне надто.

Так складався її жіночий жаль.

Раптом:

„Він-же битиме його — Борщ!“

В уяві її повсталала жаклива картина, що взяла зростати і наступати на неї — як у кіно. От із сутіни, попрошпилюваної рідкими цвяхами лихтарів, підстрибуючи і тремтючи, стали виступати темні контури вулиці — фасади будинків уможується, відступають і знов стають на передньому плані — кінець-кінцем так і зостаються. Олюсі здається, що вона десь бачила ці причілки чорних будинків, спотикачі-пішоходи... „А, це-ж Барикадна — де живе Сень... глуха вулиця“... — подумала.

Знала Олюся: там, тією вулицею, увечорі ходити страшно...

А он із-за рогу — миготить і вимальовує кіно-картина — поспішає темна, висока постать чоловіка: він роззирається, можливо, з острахом: хоче якомога швидше проскочити небезпечні суточки, руїни будинку, що ввечері завжди кишать безпритульними і всяким злочинним елементом.

Ой, але ж це Сень! Він поспішає до неї. Олюся здригнулась: раптом упоперек дороги Сеньові стає велетенська фігура: невже Борщ? Він і є — Борщ!

Сень відхитнувся з переляку назад — але ліва Борщева рука вже тримала його за петельки — а права, як велика довбня, як у кіно — з жакливим вивагом зводиться Сеньові перед очі!.. Він ударить межі очі!..

— Ти! Ти! . т... ти! Буржуський попихач! Ти! Га? — гикає п'яно. Борщ, страшно лається... — Ти! Одкалечу...

„Він його вб'є — Борщ!“

— Ам! Ам! — розітнулося раптом в Олюсі над головою і поперед неї, майже через неї, як велетенська тінь, стрибнув, сковзаючись лапами на сухім листі, здоровенний опецькуватий пес — як в рупор, в темряву і вечірній рух гавкнувши. Інстинктивно Олюся, стріпнувшись з ляку, відскочила в бік: впізнала: Фінкельштейнів бульдог...

Побачила самого Фінкельштейна, високого, цибатого, з надломом у плечах, з англійським стеком, яким він тримаючи у пальцях, робив млинки: щось висвистував потиху. Прошумів, його наздогоняючи і щось верескнучи, Заславський...

Олюся стала збоку. Її обняла журба.

Не зглянулась, як до неї зблизилось двоє гуляк — з тіни чи з світла зринули, не завважила — сплівшись руками, як ходять п'яні.

Хитнувшись, один із них обізвався:

— Гарнесенька... мщ... дозвольте познайомицца...

— Баришня, — другий, — ви сами?

— Я сама, — мовив знов перший — Я сама...

— Ви нудьгуєте?

— Я нудьгую, ах, я нудьгую...

— Ходім з нами...

Олюся шарпнулася від них геть, затремтівши від образи, як німа з рухом болю, зачепилась шарфом за гілку тополі, вибігла, як кинута, на видне — і наскочила на... Сень.

Сень був п'яний!

Еге, Сень був п'яний. Хитався ідучи — мов би розхристований до вітру, зламаний у колінах.

В довгих, з широким „кльошем“, штанах, в „журці“ на опашку, що сповзала з пліч і він її раз-у-раз підхвачував хитливими рухами-ви-махами рук, в чорнім з червоними кантами кашкеті, з-під якого кучерявився його чорний чуб, — так був зодягнений Сень.

Олюся зрозуміла, що він до неї йшов, але не дійшов: хтось не допустив... Їй стало його шкода, був він подвійно дорогий в такій безпорадності... Підійшовши швиденко до його, кинувши шепітно: Сень, ти?! Я ось“, взяла його мерщій за обидві руки та й вивела ще більш на видне — за обидві руки, неначе до танцю вела.

Сень посміхався.

Його гладенькі, тільки з боків припушені чорним, — ніби хто віхтем помазав, — щоки були по-хлоп'ячому круглі, ціле лице — забруднений овал, ба й заплаканий: у-вічу сльозавий блеск — Олюся розуміла: це від випиття! Ніжно і любосно дістала і торкнулася Олюся до його щоки.

— Не бачила... Фінкельштейна?

— Що? Хто це тебе? Де?..

Сень покрутив головою. Потім того мовив:

— Я в їх пив. Не бачила тут?..

— У їх?!

— Ха-ха! — розітнувся раптом сміх із-боку: Олюся ще більше вжахнулася, впізнавши сміх — то сміявся Талалай. Він зблизився до них, так само, як і Сень похитуючись і матляючи своєю довгою індічою шиєю і роззявляючи рота, як риба.

— В Абрама Соломоновича випили ми баришня!

З ним за руку йшов ще якийсь незнайомий чоловік, який тільки глянув на Олюся.

І знов сміх із-боку: але це вже сміялись дівчата — Ріва та Лія: регочучи вони пробігли повз них.

— Рандеву-у... ха-ха!

— Дівчата, — оглянулася Олюся, а Сень вилаявся неподобними словами, а потім того наставився знов їти за Фінкельштейном.

— Я піду.

Був невблаганий — і йшов. Олюся, здавалося, забулася за сором і поспішала за ним... не прибираючи, як бути. Люди оглядалися на їх, хтось навіть засміявся.

— Сеню!

Не чув її. Не вважав.

Та проте їй пощастило відірвати його від Талалая й похмурого його побратима і спровадити його аж додому.

Ідучи Олюся другого дня вранці на фабрику, була невpokійна, засмучена. Гострим болем стояла ще в грудях образа, що її заподіяв був їй учора Сень. На плачі Олюсю брало: така кривда й невдячність!

Заходила, опріч того, їй тривога, що не встигла була перед страйком остерегти Сень — хай-би хоч був на острозі перед тим перед Борщем. А, може, вже пізно?!

Не було їй уночі спання, тепер устала рано, бігла.

Перебігаючи на-швидку високий, залізничний міст, що вів через колію і стрункою аркою на журавлинних ногах зводився на тлі вранішньої, далекої заграви, на тлі дахів, як крил, і заводських димарів, і далекої річки — Олюся цілою своєю тремтливою постаттю стеналася, як мов би її розколював хто з середини і довго не заспокоював, скидала плечима... Чула під ногами дріжання мосту, що дзвенів від її голосних підборів...

Вранішній, осінній холодок витиснув їй на очах сльози, відсвіжив білі її лиця, ніжні, з м'якими припухлинами по-під очима — та ще її тонкі, виведені, як на японських малюваннях, брови робили її схожою на японку.

Правдива японська врода! З першого разу, проте, можна було в ній угадати тип фабричної робітниці-картонажниці. Тим більше, що й сама її тая врода — мінлива: сонце, що раптом приснуло з-за далекої ріки — знизу вгору, на міст і крилаті дахи — і що оточило її з усіх боків блиском і сявом, загравши золотими ковтками — молодиками, перевтілило її в чарівну циганочку...

Тугим пружком ішов по-над тонкими — як рівні сліди пензля — бровами буряковий з жовтими рожами шарф — і маяв крилом за плечима, — як ішла.

Олюся заздалегідь і кожному уступалася з дороги на зустрічах, — з якимсь прикрим почуттям, з огидою...

„— Ви — хто ви?“

„— Люди. Робітники“.

„— А, люди! А, робітники!“ Так знайте: я гидую вами. Ви тепер ідете з червоними завинятками в руках, знаками — будь-що-будь — вашої величчя — тепер ви такі... А вчора ви не такі були, вчора ви були всі п'яні: дома діти й жінки чекають на „полвчку“, а ви пропіяки...

Олюся була проста дівчина, малописьменна робітниця, вона не могла красно висловлюватись і сказати про те, ба й думкою того засягнути, що робітники величні тільки в праці — але її переживання цим разом мали такий приблизно зміст. Може це було провидіння її власної долі?

Міст двигтів від ходи.

Та враз не стало нічого чути — ні того двиготу: загув поблизький гудок, невідомо з якого заводу — чи з електростанції, чи паротягових майстерень вихоплювався той густий клекіт — ревом рів і творив хаос, затопляв світ. божевільним гудом, — годі було сказати, — бо Олюся оглухла. З жахом відчула раптом, що їй забракло повітря, мов би гудок, як велетень-міх, всмоктував його в себе, напружував груди гудок, побільшуючи те напруження, з яким вона бігла: якось раптом і несподівано для себе Олюся спинилась — ухопилась обіруч за бильце.

Лише тепер зауважила, як вона задихалась.

... Гудок завмер,— мов відійшов у далену довгою луною... Внизу по - під мостом стояли довжелезними стягами вантажні поїзди, мірною, ковзкою ходою ходили самотні паротяги, пускаючи димки і тоненькими голосами закликаючи до порядку.

Порвалася Олюся вперед — сходами вниз — і опинилася на вулиці й брукові, — де вже були хмари одвологого ранішнього пилу, осяяного вже ранковим сонцем, — на вулиці з вохким холодком ранку і кружінням невідомого листу.

Шукала Сеня.

Але увійшовши Олюся до фабрики, де замість учорашніх стьожок і обрізків тепер було чисто підметено та побризкано, не побачила як то було що - дня — заспаних дівчат - подруг і ранкової буденної нудьги - позіхання — і Сеня біля маховика не було, — в приміщенні нікогісінько не було.

Тільки з - під столу вибігло кошеня, винісши на шиї кілька обрізків, що ними бавилося було, і, взявши в лапку крайок стьожечки, піднесло його вгору проти вікна. де було сонце ранкове, холоднувата рожевість.

Не годна була зрозуміти.

„Чи вже страйк?“

Вийшовши в двір, побачила біля воріт натовп людей. Вона, йдучи з дому, не бачила цього не могла бачити, бо зайшла з другого, протилежного кварталу: в натовпі були й дівчата — Ванда, Ріва... Ще нічого не знаючи, вона не звернула уваги на те, що дівчата були якісь збентежені, ошелешені.

— Чого ви тут? — запитала неголосно.

На неї оглянулась Ванда — очима великими, переляканими: „ой не кричи так!“

— Олюсю, — озвалась Ванда потиху, — це-ж жах!

— Що значить! Ву-ус?! — знизнула плечима Ріва і вилаялась, як чоловік.

Тоді Олюся стала навшпиньки і зазирнула в середину через плечі, поблизькі плечі й спини уступилися їй з перед очей і вона побачила долі на землі... Борща.

„П'яний?“ — подумала була зразу, а потім того затрепетала вся, по-за плечі сипнуло морозом: — „Мерт“...?!“

Лобом у куток під парканом, неприродньо зігнувшись своїм велетенським тілом і вилонивши руку, лежав Борщ. В потилиці йому зяяла глибока кривава яма, зроблена чимсь трикутнім.

Безперечно вбили його свої, себ-то такі, як і він п'яниці. „Талалай?“ подумала Олюся і здригнулась.

... Заславський, ставши посеред двору, сказав, щоб ішли починати роботу. Був червоний на виду: сердився, мовляв, загибель якогось п'яниці Борща не повинна відбитися на роботі фабрики...

Але дівчата зайшли до фабрики тільки, щоб сказати про початок страйку.

Приступивши Ріва до Заславського, кашлянула голосно і сказала:

— Ми страйкуем, Заславський...

Заславський, здавалось, не міг добрати зразу, про що мова. Удав, що не добирає...

— Це-б то як?

А потім того його кругла і гола голова взяла заливатися кров'ю разом з виголоною шиєю і рухливими вухами, заломленими напередкінці вух, здавалось, от-от закипають кров'ю: баньки очей поробились жовтогарячі. Силкуючись не показати зразу, яке вражіння справила на його подія, він мовив з притиском:

- Ні, ви не страйкуватиме!
- Ні, ми страйкуватимем! — Подав хтось з гурту.
- Страйкуватимем, — повторило кілька голосів.
- Ні, не страйкуватимете... ні...

Погляд Заславського впав зненацька на Арона, що, кліпаючи вину- вато очима, стояв, не починаючи роботи. Як не побіжить же до його тоді Заславський, як не верескне несамовито:

— Ти!? мене?! не слухати!? Марш!

Той кинувся до роботи, — до коробів.

— Арон!!! Скрикнули гуртом — дівчата.

Та Заславський хопив його за руку і кинув до роботи: забігав по приміщенні, люто бігав і кричав, світлячи золотом у роті, наче ковтаючи жар.

— Ні, ви не страйкуватимете!

Важко дихав.

А потім підійшов до Сеня, який теж уже встиг був прийти, і стояв біля своєї машини, ловлячи докірливий погляд Ольусі, що мав означати: „Ой, Сеню мій, що ти наробив, я тебе ждала, виглядала тебе — а ти напився“! — чого вчора не могла сказати. Заславський звернувся до його:

— Ну-с, а ти як, Сень? Починай!

— Я сьогодні женюся, Абрам Соломонович...

— Же..?!

м. Дніпропетровське.

СПІЗНИЛАСЬ

З німецького народнього

Василь Мисик

— Мамо, ой мамо, конаю я.

Дайте хоч крихту, бо смерть моя.

— Підожди, моя дитино,

Завтра посієм.

Вже посіяно давно,

а дитина плаче знов:

— Мамо, ой мамо, конаю я.

Дайте хоч крихту, бо смерть моя.

— Підожди, моя дитино,

Завтра покосим.

Вже покошено давно,

а дитина плаче знов:

— Мамо, ой мамо, конаю я.

Дайте хоч крихту, бо смерть моя.

— Підожди, моя дитино,

Завтра змолотим.

Вже змолочено давно,

а дитина плаче знов:

— Мамо, ой мамо, конаю я.

Дайте хоч крихту, бо смерть моя.

— Підожди, моя дитино,

Завтра спечу я.

Хліб чи випікся, чи ні,

А дитина вже в труні.

ПОРАДА

(Правдива історія, що в її правдивість важко повірити).

III. Алейхем

— Вже три дні, як до тебе приходить молода людина і вранці, і вдень і ввечері, і не застає тебе вдома. Він мусить тебе, каже він, доконче побачити.

Так мені розказували новини, скоро я повернувся одного разу з дороги додому.

— Напевно якийсь автор зі своїми „творами“, — Так я поміркував собі і засів до столу і тільки-но взявся за роботу — ага! вже дзвонять. Одчиняються двері і хтось там вовтузиться, здіймає галопі, кашляє витирає ніс — всі ознаки автора: я вже хотів би побачити цю особу. З божою допомогою ввійшов він, оддав мені делікатні поклони, це б то він відступив трохи назад, зробив щось наче реверанс, потер у той час руки, представився і назвав мені якесь ім'я з єврейської історії, одно з тих імен, що ви його тільки що чули і зараз же й забули.

— Сідайте. Чим можу вам служити?

— Я прийшов до вас в одній дуже важливій справі, це значить для мене справа важлива, дуже важлива, просто можна сказати, це питання мого життя, і тільки ви, думаю я, зрозумієте її. Ви тільки пишете, що я гадаю, ви мусите все знати і ви мусите все розуміти. Так я думаю, щоб то, не то що я думаю, а я переконаний, що воно так.

Я оглядаю мого гостя: тип містечкового маскеля, автора: молода людина з блідим обличчям, з великими чорними смутними очима, щоб-то, з такими очима, що просяться: „пожалійте одиноку, заблукалу душу“. Я не люблю таких очей; я боюсь таких очей, вони ніколи не сміються, ніколи не посміхаються, вічно заглиблені в себе — я ненавижу такі очі.

— А-ну, покажіть, що там у вас? — кажу йому, одкладую перо, опираюся на стілець і жду, що він зараз же полізе за пазуху і витягне добрий пакет рукописів, напевно роман у трьох частинах, довгий, як єврейське вигнання, або драма на чотири дії, що її герої звуться: Мердерзон, Ерліхман, Фрумгарц, Біттерцвайг і т. ін. імена, що вже з одних імен ви знаєте з ким маєте справу... А може то зовсім нові вірші про Сіон:

„Туди на гори його тягне,
Туди, де орел літає,
Там де маслина розквітає,
Там де пророки спочивали
І перед богом на колінах стояли...“

Я вже їх знаю, оці віршики, ті рими, що нудять в роті, ріжуть очі, бренчать в ушах і залишають за собою в душі дику порожнечу, модну порожнечу на душі.

Але уявіть собі, на цей раз я як раз не вгадав... Молода людина не полізла до нагрудної кишені, не витягнула пакета творів, не мала й на думці прочитати мені романа, драму, або нові пісні про Сіон. Вона тільки поправила комір сорочки, викашлялася раніш і проговорила до мене:

— Я прийшов до вас сюди, значить, не більш, як висказати вам мое гірке горе і порадитись з вами. Така людина, як ви, повинні мене зрозуміти, ви пишете так багато, що ви мусите про все знати і тільки ви можете мені дати правдиву дійсну пораду і, повірте мені, що ви мені скажете, те я зроблю. Даю вам мое чесне слово. Вибачте, може я займаю вам час?

— Нічого, нічого! Це нічого не значить. Розкажуйте, розкажуйте! — кажу я йому і почуваю, що камінь звалився мені з душі, а молода людина присувається до столу і починає розказувати про свою гірку долю, спочатку поволеньки, спокійно, а що далі все з більшим жаром.

* * *

— Сам я, треба вам знати, молодожон, як ви мене бачите, з малого містечка, це значить, містечко зовсім не таке мале містечко і навіть хороше містечко, місто, можна сказати, але проти вашого міста так це містечко. Це містечко, гадаю я, мусите ви напевне добре знати, але я не хочу вам його називати; мало що вам може прийти, ви можете ще його описати, а це мені не на руку з багатьох причин... Чим я займаюся—хочете знати? Гм... Я займаюся... Це б то робити, поки що, я нічого не роблю, я сиджу ще на харчах у тестів, це б то не на харчах, але разом ми живемо, на всьому готовому, тому що вона, мусите ви знати, єдиначка, одна-єдина, значить, більше немає в них дітей, крім цієї однієї доньки, і вони можуть нас витримати ще десять років, тому, що вони, треба вам знати, заможні люди, можна сказати, багаті, а по нашому вважаються вони великі багаті, справжні дуки, тому що багатших за них у нас немає; мого тестя ви напевно знаєте, гадаю я, я не хочу його називати, це незручно; він собі єврей, треба вам знати, що любить, щоб про його чули, щоб його знали, напр. на Бобруйських погорільців він дав найкращу пожертву, на Кишенів дав він більше за всіх; в нас він мало дає в самому містечку, але на стороні він любить показати себе хорошим, щоб всі його знали; він є, розумієте мене, зовсім не дурень, він знає добре, що тут, у місті, все одно шанують його, для кого ж йому тут показуватись? Він собі так вирішив і дає їм дулю, він така людина, що не може дати, він каже сам, що він не може дати, як приходять до його за пожертвою він аж блідне і каже: „Вже? Ви вже прийшли брати? Нате ключі, йдіть самі до шафи і беріть, скільки вам треба...“ Ви напевне гадаєте, що ось він і виймає ключі. Так ви, пробачте, помиляєтесь! Ключі від шафи лежать у його, ні більш, ні менш, як замкнуті в шухляді, а крім цього ключик од шухляди лежить також десь закопаний. От така це людина, мій тесть. І що ви думаєте? Звичайно, чого людина заслуговує, таке й ім'я вона має. Між нами кажучи, його таки називають у нас в містечку „свиною“... Звичайно поза очі. В очі так йому підлизуються, що аж гидко, а він собі і радий і приймає те за справжню монету. Гладить собі черевце і проживає собі свої хороші дні; і ще й як проживає! Життя життю не однакове! Подумайте тільки самі, людина не береться за холодну воду; гарно живе, добре їсть, м'якко спить, чого ж вам іще? Після сна велить запрягати фаєтончик і виїжджають трохи прогулятись по болоті, а як надійде вечір — збираються люди з міста: цей із такою поголосною, той із такою бомкою, про торішній сніг, і обмовляється ціле місто, і глузують з цілого світу; потім подають великий самовар і засідають разом зі Шміел-Абе, різником, грати в доміно. Шміел-Абе, різник, треба вам знати, він іще таки з пейсами, тільки вже світський з біленьким ковніром, з вичищеними черевичками і не втікає од молодих жінок. Він має гарну шию, вміє гарно співати, передплачує газету, грає дуже добре в шахи, в доміно, і як тільки вони сідають за доміно, вони можуть грати цілу ніч, а ти сиди і дивись, і позіхай, що мало рот не роздереться. А візьми ж собі, встань і вийди до себе в кімнатку і сядь за книжку, чи за газету? Так ні! Чого? Не личить, сидить чужа людина, як же так можна встати і раптом вийти? За такий крок, мусите знати, тесть

ображається. Це б то казати він нічого не каже, він надувається, як індик і не відповідає, хоч говори до нього аж трісни. А дивлячись на нього теща теж. І як тільки теща і теща не в ладах із зятем, так вона також уже дивиться до чорної години — все ж таки вона єдиначка, одним-одна в батька-матері, які в неї, каже вона, дорожче життя, а вона в них — що око в голові, так що як тільки трапляється, що їй трохи не по собі, зараз вже доктор, зараз світ до гори ногами! Ну, хіба ж дивно, що така особа, як вона, задається й гадає що весь світ створений тільки задля неї? До того, мусите знати, вона також не надто вже розумна, то значить так навіть як ви з нею розмовляєте, так вона, здається не дурна, зовсім не дурна, можна навіть сказати — розумна, цілком розумна, розсудна, чоловіча голова в неї! Але що ж? Оте, що вона розбещена, розпещена, дика коза, день і ніч або „ха-ха-ха“, або кидається на ліжко і розплачеться, як мала дитина. „Що з тобою? Що тобі? Чого ти плачеш? Чого ти хочеш?“ — Відповідає стіна! Нехай, то ще було б півбід, жінка, коли вона плаче, плаче так довго, аж ви плачете! Але горе — теща! Як тільки дізнається теща, вона прожогом прибігає в турецькій шалі на плечах, ламає руки і причитує молитовним голосом, а голос в неї, треба вам знати, чоловічий: „Що тобі, люба донечко? Знову він? Оце ж душогуб, злодюга, убийник? Горе мені! Що його обходить, що в мене тільки одна дочка, як голова на в'язах? Живіт його болів? Чи він кров проливав?“ Сипле, сипле словами, як з мішка. Мені здається, що вона так вічно сипатиме і ніколи не перестане. І мене ріже по серці, стискає душу, і в мене з'являється охота схопити її турецький шаль, зім'яти в руках, потоптати ногами і пірвати на дрібні шматки! Хоч, власне, як міркувати інакше, так яке мені діло до її шалі? Шаль, як усі турецькі шалі, що їх привозять з Бродів, ви мусите знати ці турецькі шалі: розмальований червоними, жовтими, зеленими, білими, чорними кружечками, цятками поцяткований, торочками обторочений...

— Будьте ласкаві, молодий чоловіче! — обрізую я його саме на середині, — здається, ви казали, що ви хочете зі мною порадитись щось про...

— Вибачте, — каже він і переводить дух, — може я займаю у вас час? Тільки це потрібно було, зрозумійте ви мене, таки для суті справи. Ви мусите трохи ознайомитись з хатою і з людьми, а як ви будете ознайомлені з домом і з людьми, то тільки тоді ви зрозумієте моє становище... Як тільки вона, не дай боже, почує себе не в дусі, це б то моя теща починає вже вурчати, а теща велить запрягати повозку і посилає по лікаря, по нового лікаря, так таки й кличуть його в нас — „новий лікар“; — я не хочу вам його називати, бери його грець! І тільки що-йно тут починається справжня історія, що про неї саме хотів я вам розказати і порадитися з вами“.

Мій гість встає на хвилинку, витирає спітніле лице, підсувається до мене зі стільцем ще трохи ближче і готується розказувати далі; бере в той час у руку якусь річ обертати, тому що є такі люди, які під час мови мусять щось держати в руках, інакше вони не можуть розказувати ніякої історії; в мене на письмовому столі стоять виставлені різні речі, раритети, цятки, а між ними також маленький велосипед, обрізач цигарок. Цей самокатик так припав до вподоби усім, що кожний, хто до мене зайде, перш за все хапається за самокат. Так от і цьому ласковому гостеві велосипедик дуже сподобався, спершу він під час оповідання оглядав, потім узяв його в руку, потім спробував крутити коліщата, одним словом він самокатика більше не випустив з рук, і так він став оповідати далі:

— Отже — „новий лікар“. Лікарів, мусите ви знати, є в нашій містечку, як собак, є лікарі — хрищені і є єврейські лікарі і лікарятя, є також докторі сіоністи, себ-то такі, що займаються сіонізмом; але цей лікар, що я про його розказую, ще зовсім молодий лікар, таки свій, кравчук, тоб-то батько його був колись кравцем, сьогодні він уже не кравець, тому, що як же це йому личить бути кравцем, коли він має сина лікарем? Я міркую навпаки: як це личить синові лікареві, мати батька кравцем та ще таким кравцем, що між кравцями кравець? А саме — сам він собі єврейчик, мусите знати, маленький, у ватованому капоті і зі скошеним оком, і зі скривленим пальцем, і голос у його, як деркач. І ходить день і ніч і деркоче: „Мій лікар мав учора практику, ой, практику! Мій лікар, як захоче, то може! Мій лікар! Він забиває кожному зокрема голову своїм лікарем. І до того ще цей лікар, на нещастя, мусите ви знати, жіночий лікар, себ-то акушер, і де тільки є яка тайна, розтарабанює її він, косоокий кравець, по всьому місту; горе вже тій жінці або тій дівчині, що попаде цьому лікареві в руки і його батькові, кравцеві, на зуби... Якось трапилась була в нас історія; була в нас дівчина...

— Будь ласка, молодий чоловіче, — обриваю я його ще раз, — здається, ви хотіли зі мною про щось порадитись...

— Пробачте, може я забираю у вас час? Але я почав вам з доктора, тому, бо він таки наскрізь мій чорний дух! Коли б не він, мені було б добре, як на небі. Чого ж, скажіть мені, бракує мені ще? Жіночку маю я, мусите ви знати, ставну, просто красуню, можна сказати, і жодних дітей, треба вам знати, ми ще не маємо, і єдиначка вона одна єдина, через яких двадцять років все це буде її, моє значить; що до почести — я теж не можу жалітись; звичайно, як зятеві багатія, я не жадний, слава богу, ні першого місця в синагозі, ні коло тори по суботах та у свята, ні кумовська почесь, як де-небудь відбувається обрізання, так же ж з есройгом¹⁾ підчас ойшайнес²⁾ я перший після тестя: поперед звичайно йде кантор, потім тесть, за ним я і тільки потім решта людей. І навіть в лазні, вибачте, як я роздягаюсь і вхожу, мильник здійсмає галас: „Пропустіть, лишень, євреї, розсуньтесь — зять багатія йде.“ Я клянусь вам на чесне слово, що мені прикро, я не люблю цього; та хіба можна сказати: „не люблю“? Лестоші кожен любить, і від почесей ніхто не одмахується, ну але що ні? Їх уже забагато, і особливо, коли я знаю, що я цього не зовсім заслужив. В чім справа? Хіба тільки через те, що тесть багатій? Хай йому підлещуються, хай до його підлизуються, пробачте, щоб аж тріснути, що ж це торкається мене? Дикі люди, скажу я вам, ще зовсім дикі люди, і я мушу жити з ними, як у тюрмі, тому що зустрічатися з ким-небудь — не пускають мене, — як же це личить зятеві багатія? Розмовляти з тестем — нема з ким. Він, мусите ви знати, проста людина, зовсім проста людина, великий хам, хай він мені пробачить, (так, як він не чує, щоб йому не шкодило), а вона — дика коза, єдиначка, як я вам уже казав, то плаче, то регоче, то: „ха-ха-ха“, то кидається на ліжку і посилає за „новим лікарем“ — а „новий лікар“ — щоб його вхопило! — як тільки згадую про нього — робиться мені набридлим і осточортілим моє життя! Ви можете мені певно вірити, буває іноді хвиля, що мені хочеться або вхопити ножа і заколотися, або побігти на річку і втопитися, настільки набрид мені отой лікар! І молода людина задумується і смутніє.

¹⁾ Есройг — овоч, що родить в Палестині, подібний на цитрину, що вживається в релігійному обряді підчас кучок.

²⁾ Ойшайнес — особлива молитва, що її читають на кучки при обході з есройгом навколо амвона.

— Що ж, ви її, значить, запідозрюєте? — кажу я до молодой людини, оберігаючись зайвого слова. — Боронь боже! — робить він рух до мене і схоплюється, як ошпарений і підсувається ще ближче.

— Хіба можна сказати, що я її запідозрюю? Єврейська дочка! Кушерна дитина... Я говорю, про нього я говорю, про красивого лікаря, щоб він згорів! І не так ще лікар, як батечко його гарний, косоокий кравчук у ватованому капоті, щоб він спопелів! Він ходить, день і ніч, і туркоче і бубонить по всьому місту. Ви гадаєте — туркотання має який небудь ґрунт? Пустяк, голе ніщо! Має язик і белькоче!! Воно б мене займало, уявіть собі, як тогорічний сніг, але нещастя в тім, що в людини є вуха, а вуха люблять слухати, а як добре прислухатися. то чуєш таке, якого й не хотілось почути, і особливо ще в нашому місті. Місто, треба вам знати — чисті брехуни, обмовці з довгими язиками, що мають ім'я по світу. Як візьмуть кого в нас на зуби — може вже попрощатись! Мені в очі, уявіть собі, оберігаються, але поза очі я декільки разів чув такі слова, що я мусів стежити, добре стежити, хапати слова, випитувати і — навіщо мені говорити — я не виявив нічого, рішуче нічого, oprіч одного, що я замітив, що як він приходить, вона стає зовсім іншою людиною, з іншим обличчям, іншими очима, цеб-то людина є та сама людина, з тим самим обличчям і тими самими очима, тільки погляд зовсім інший — ви розумієте? Це зовсім інший погляд з іншим блиском! Ви гадаєте, що може я не одважився запитати її: „Скажи мені, лишень, моє серце, чого це як тільки він приходить — ти зовсім міняєшся?“ Гадаєте, що вона мені на це відповіла? Вона розсміялася таким: „ха-ха-ха“, що я гадав, що живцем закопаюсь. І таки зараз після великого реготу вона кинулась в ліжку з таким скимлінням, що надбігла теща з турецьким шалем і взялась її втішати. І в той час вона вичитувала їй свої примівки, а тесть схопив фаєтончик і послав по лікаря, таки мене самого; а як лікар прийшов — вмить їй полегшало, вдарила їй краска в обличчя, а очі заблищали як діаманти на сонці... І, уявіть собі моє становище: коли я мушу ввійти до його в кімнату, то можете мені повірити — все одно мені, що на той світ ввійти до пекла мусить бути далеко приємніше! А поглянути на його обличчя, тонке личко? Червоний, як індик, аж синюватий, і весь як пухир, єдиний пухир, засіяний пухирями! І він має звичай посміхатися, посміхатися як необмитий морлець; чи треба, чи не треба — він посміхається! Вічно посміхається! І перед кожним він запобігливий, а що до мене... До мене він завше солодкий як цукор і м'який, хоч прикладай його до рани. Його доброта до мене не має міри ні кінця! Колись я щось нездужав. мав теперішню модну хворобу — інфлюєнцію, щоб ви були побачили, як ця людина розщибалася наді мною, мені аж було прикро! І дивно, що він до мене добріший, тим більше — хай бог мені простить — я ненавиджу його, дивитись на нього не можу, а особливо тоді, як він сидить у нас і вони переглядаються з нею... Мені здається, коли б я міг схопити його за комір і викинути на двір, мені прибула б здоров'я крихта! Я не можу переносити його погляду, що він дивиться на неї, його посміху, що він сміється до неї. І я дав собі слово раз на завше, хай буде кінець цьому! Доки ж мені терпіти цю зневагу? Ціле місто, треба вам знати, має вже зі мною до роботи! Іншої ради мені нема — тільки розвід! Іншого виходу я не бачу! Ай що ж? Мета життя? Тесть багатий? Доч — одиначка? За сто років усе її моїм буде? А, хороша, добра капуре!¹⁾ А що ж я робив раніш? Що роблять

¹⁾ Капуре — курка, що в релігійному обряді заміняє свою душею душу єврея (попутна молитва на передодні судного дня).

багато інших людей? Немає іншого плану. Як ви кажете? Правда, нема іншого плану, як тільки розійтись? — Тут мій гість ще раз перевів дух, витер обличчя і чекав на мене, що я скажу.

— Хіба я знаю? Я теж такої думки, що тут немає іншого виходу, як розійтись, особливо я не бачу, щоб у вас було вже таке палке кохання, і дітей у вас, як я чую, теж немає, і що місто говорить, то який вам зиск з усього цього гешефту?

Весь час, що я говорив, мій гість вертів коліщата велосипедика і дивився на мене своїми гіркими, глибокими, жалібними очима, а як я закінчив, він підсунувся до мене ще ближче і розпочав із зітханням:

— Ви кажете — кохання? Хіба можна сказати, що я її ненавиджу. Ні! Завіщо я мав би її ненавидіти? Я її навіть люблю, ні, таки дуже кохаю!.. А що ви кажете, що місто балакає? Хай собі говорить з гарячки та здуру! Мене пече тільки за нього, вогонь палахкотить в мені! На нього і на неї! Що це таке на неї знаходить, коли вона його побачить? Чому скажіть мені, будь ласка, вона не червоніє і не веселішає, коли вона мене побачить? Чим я гірше за нього? Тим, що він лікар, а я ні? Коли б мене вчили так, як його, може б я теж був лікарем? А може навіть більшим лікарем, ніж він, можете мені повірити на слово, що в дрібних літерах, як ви мене бачите, ми ще з цим порівняємось, і що до старо-єврейського, то я його ще може заткну за пояс! А як я собі міркую, то, з другого боку, що ж я такого на ній угледів, щоб я давав їй розвід? Ай, той новий лікар! Щоб я зробив, коли б на місці нового лікаря був який інший чорт? І де ж це написано, що жінка не має права бути знайомою з лікарем? Це вам раз. А подруге, яка моя майбутність, як, наприклад, я з нею розійдусь? А де ж я сам, мусите знати, юнак-сирота, одинокий, без рідні, без доброго друга, йди ставай знову бідним парубком, женись, починай знову, значить, а — б? І звідки я знаю, що я роблю, краще? А ну ж я попаду ще в гірше пекло? Як би то не було, тут я вже знаю свою біду, і все ж таки, як кажуть, крон-принц, зять багача, за сто років все ж таки це все стане її, тоб то моїм... Ви розумієте? Що ж я піду робити комбінації, спекулювати? Це ж не більше як гра, лотерея, що? Не так? Що ви скажете? Хіба це не гра? Не лотерея?

— Я теж, — кажу я, — такої думки. — Це є гра, лотерея, безперечно краще миритися, ніж розходитись.

Я дуже рад, що так склалося, що моя порада виходить більше на мир, ніж на розлуку і я гадаю, що вже з ним закінчив. Раптом він хапає велосипедик, підсувається до мене зовсім близько і говорить мені просто в обличчя.

— Мир? Може ваша правда; але я як нагадаю його, щоб його вхопило, лікаря значить, з прищоватим обличчям! Батько його косоокий кравець, мусите знати, все одно ходить скрізь і тарабанить по місту, що багачева дочка має розводитись. Ви розумієте підлість? Нехай би він хоч не тарабанив? Бо як уже про це говорять у місті, так що я тоді можу тут утратити? Як кажуть: Череп черепнішим не стане. Поки все ще було секретом, то ще нічого, хоч щипай собі обличчя, щоб тільки рум'янилось. Але тепер, коли вже всі балакають про розвід, то це вже мені самому, здається, непристойно, що я ще утримуюсь; немає вже іншого виходу, крім розводу. Га? Що ви кажете? Хіба не так?

— Я гадаю, — кажу я, — теж саме, як тільки вже всім про це відомо, і всі вже балакають про розвід, це вже з вашого боку непристойно, і ви вже немає таки іншого виходу крім розводу.

— Так ви гадаєте, значить, — киває він мені і підсувається зі стільцем майже на мене, — так ви гадаєте, значить, що я мушу їй цілком дати

розвід? Обміркуйте—но тільки справу акуратно. Наприклад, ви є рабіном, а я приходжу до вас з моєю дружиною розводитися і ви мене питаєте: „Скажи мені, чоловіче, чого ви розводитесь зі своєю дружиною?“ Яку я можу вам дати на це відповідь? Через те тільки, я вам відповім, що вона дивиться на лікаря, а лікар дивиться на неї? Ну? Має це рацію? Я вас питаю? Йти мені їм заступати очі? З яким я тоді видом покажусь перед світом? Поміркуйте,—скажіть бо самі: взяв розвівся з жіночкою красунею, одиначкою, багачкою, за сто років усе її, значить моє, що? Що скаже мир? Збожеволів? Га? Що? Хіба не так? Правда, дужий, здоровий—божевільний!

— Я теж саме так кажу: дужий, здоровий і—божевільний.

— Вам легко говорити про іншого: дужий, здоровий і—божевільний! Я хотів би знати, що б ви, наприклад, зробили, коли б це з вами трапилась така історія? Тоб-то, коли ви маєте тестем грубіяна, тещу з турецьким шалем, що безупину вурчить, і жінку, що здорова й міцна і вічно дохторується, і щоб місто показувало на вас пальцями: „онде він іде, наш герой“! Мені здається, що ви б серед ночі скопилися, розвелись і забігли б туди де чорний перець росте. Що, хіба не так?

— Я гадаю,—кажу я,—так само, що я б серед ночі схопився розвівся і забіг би туди, де чорний перець росте.

— Мабуть вам легко так говорити,—киває він,—схопився, розвівся і забіг, де чорний перець росте! Легко сказати—„забіг“! Що забіг? Хто забіг? Куди забіг? В землю? Ну, а те, що вона одиначка?.. Одна-єдина... За сто років усе її, моє, значить... Це ж вам нічого?.. І взагалі, що я маю до неї, що я маю до неї? Ні! Скажіть мені, що я маю до неї?

— Я гадаю,—кажу я,—теж так; що ви маєте до неї?

— Гов!—каже він—Ну, а лікар? Лікаря ви забули?! Як тільки я побачу цього чорного духа перед собою, так я не можу на неї дивитись.

— Коли так,—кажу я,—то ви мусите розвестись.

— А що ж буде з майбутнім? Що може зробити така людина як я за наших гірких часів? Ану, скажіть ви, будьте євреєм—мудрецем!

— Не треба,—кажу я—розводитись.

— Не розводитись? Ну, а лікар? Як тільки...

— Треба розвестись...—кажу я і хочу покласти кінець.

— Розвестись? А що із майбутнім? Гов...

— Не розводитись!—Ну, а лікар?

Я не знаю, що зі мною таке трапилось. Мені вдарила вся кров до голови, мені потемніло в очах, я схопив мого гостя за горлянку, припнув його до стіни і не своїм голосом кричав:

— Разведись з нею, бенькарте! Розведись!! Розведись!!

На наш крик збіглася уся моя родина. Що таке? Що тут трапилось?—Нічого, нічого!—Побачив своє помертвіле обличчя в дзеркалі, я сам себе не пізнав. І в свого гостя я мусів кілька разів прохати пробачення, стискав йому руку, наговорив йому тисячу разів, щоб він забув про те, що між нами тут зайшло... Буває іноді, казав я йому, що людина виходить з посуду. Мій молодий чоловік був трохи розгублений, ніби то розгублений, погодився, що людина не панує над собою, трапляється, що людина виходить з посуду... З тим же самим вітанням, що він увійшов до мене, він і вийшов од мене, те саме схилення, ті самі декілька кроків назад, ті самі реверанси, те саме потирання рук.

— Пробачте мені. Може я забрав у вас трохи часу, і дякую з пораду... Велика дяка вам і будьте здорові!..

— Нема за що. Йдіть здорові.

Переклали В. Атаманюк та Б. Шабашкевич.